

Krešimir Mićanović

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

kresimir.micanovic@ffzg.unizg.hr

„Zagrebački dogovor“. Jezična politika 1980-ih u Hrvatskoj i Jugoslaviji

Sredinom 1980-ih na poticaj najužeg vodstva Saveza komunista Hrvatske nastoji se institucionalizirati „jedna zajednička jezična politika“ za područje tada četiriju socijalističkih republika – Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije – u sastavu jugoslavenske višenacionalne i višejezične federacije. U tekstu se na osnovi publiciranih dokumenata te na osnovi neobjavljene arhivske građe raspravlja o jezič-nopolitičkoj akciji namjere koje su bile unifikacija jezičnih odredbi u republičkim ustavima, što bi za posljedicu imalo brisanje formulacije o *hrvatskom književnom jeziku* u Ustavu SR Hrvatske (1974), izrada jednoga pravopisnog priručnika „srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog, hrvatskog ili srpskog standardnog (književnog) jezika“, nastavak rada na dovršetku *Rječnika hrvatskosrpskoga književnog jezika*, izrada kojega je prekinuta 1970. godine, te izrada „suvremene gramatike srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog, hrvatskog ili srpskog standardnog jezika i drugih neophodnih priručnika“. Posebna se pozornost posvećuje analizi stavova sudionika radnih dogovora – istaknutih političara, jezičnih stručnjaka i predstavnika znanstvenih, kulturnih i obrazovnih institucija – „o aktualnim problemima jezika i jezične politike na srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom, hrvatskom ili srpskom govornom području“. U konačnici se raščlanjuju okolnosti u kojima je došlo do propasti „zagrebačkog dogovora“ prije negoli je on i postignut.

Ključne riječi: jezična politika, Savez komunista Hrvatske/Savez komunista Jugoslavije, „srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski“, hrvatski književni jezik

1. Uvod

Početak prosinca 1985. Predsjedništvo CK SKH, najuže vodstvo Saveza komunista Hrvatske, donijelo je temeljni jezičnopolitički dokument naslovljen *Stavovi o aktualnim pitanjima jezične politike* te *Program mjera u oblasti jezične politike* s

pobrojenim konkretnim zadacima i rokovima njihova izvršenja.¹ Predsjedništvo se tada obvezalo da će organizirati „interne razgovore s drugovima iz centralnih komiteta SK Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Srbije i pokrajinskih komiteta SK Vojvodine i Kosova“ na kojima bi se razmijenila mišljenja i iskustva u vezi s ostvarivanjem „politike Saveza komunista Jugoslavije o jeziku na jedinstvenom hrvatskosrpskom odnosno srpskohrvatskom jezičnom području“ (Zapisnik 1985: 4).² Takva je obveza ugrađena u radnu inačicu *Programa mjera*, pritom je određena veljača 1986. kao rok njezina izvršenja, a u tekstu *Stavova o aktualnim pitanjima jezične politike* s tim u vezi općenitije se ustvrđuje „da je potrebna suradnja odgovornih društvenih i političkih činilaca socijalističkih republika i socijalističkih autonomnih pokrajina na području hrvatskog ili srpskog jezika“ (Stavovi 1985).³

Na prvom „radnom dogovoru“, kako se uobičajeno u partijskim dokumentima nazivaju međurepublički skupovi/sastanci, sastali su se u Zagrebu 4. veljače 1986. predstavnici predsjedništava centralnih komiteta četiriju socijalističkih republika i pokrajinskih komiteta dviju autonomnih pokrajina te jezični stručnjaci i predstavnici znanstvenih i obrazovnih institucija (Informacija 1986a: 17–18). Tada je zadužena šesteročlana radna skupina, u sastav koje je uključen po jedan jezični stručnjak iz svake republike/pokrajine, za izradu radnog materijala o aktualnoj jezičnoj politici. Taj je materijal, naslovljen *Aktuelni problemi jezika i jezičke politike na srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom govornom području*, dovršen na sastancima održanim početkom ožujka 1986. u Sarajevu. Na drugom krugu radnih dogovora okupili su se u Zagrebu 18. travnja predstavnici najužih partijskih tijela, jezični stručnjaci i predstavnici znanstvenih, kulturnih i obrazovnih organizacija. Javnosti su tada kao rezultat tih radnih dogovora predloženi *Zaključci radnog dogovora predstavnika centralnih komiteta SK Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske i Srbije i pokrajinskih komiteta SK Kosova i Vojvodine o aktualnim problemima jezika i jezične politike na srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom, hrvatskom ili srpskom govornom području*. U Sarajevu je potom 26. travnja radna skupina, u kojoj tada nije bilo hrvatskoga predstavnika, redigirala elaborat te konačnu inačicu

¹ Za razliku od *Stavova*, objavljenih i promoviranih u tadašnjem tisku, javnosti je uskraćen cjelovit dokument *Program mjera*, ali su ažurno, doduše ne u cijelosti, prezentirane „planirane mjere praktične jezične politike“ (v. Školske novine 1985). Po svemu sudeći taj je dokument, kako navodi Pavičić (1990), „u izvanpartijskoj javnosti ostao gotovo nepoznat“.

² Predsjedništvo je iz svojih redova za organizaciju tih internih dogovora zadužilo Stipu Šuvara i Celestina Sardelića (v. Zapisnik 1985: 4).

³ U radnom dokumentu *Prijedlozi praktičnih mjera u oblasti jezične politike* u 15. točki navodi se: „Održati interni razgovor s odgovornim ličnostima u SK Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Srbije, Vojvodine i Kosova, na kojem bi se razmijenila mišljenja i iskustva u vezi s ostvarivanjem politike SKJ o jeziku na jedinstvenom srpskohrvatskom odnosno hrvatskosrpskom jezičnom području.“ U konačnoj inačici dokumenta, usvojenog kao *Program mjera u oblasti jezične politike*, popis zadataka sa 17 smanjen je na 13, među ostalima izostavljen je 15. zadatak, no interni je razgovor održan u planiranom roku (v. *Prijedlozi* 1985, *Program* 1985).

naslovlila *Aktualni problemi jezika i jezične politike na srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom, hrvatskom ili srpskom govornom području*.

Na zagrebačkom sastanku u travnju 1986. bilo je dogovoreno da će njegov organizator Predsjedništvo CK SK Hrvatske poslati svim sudionicima *Zaključke* i elaborat *Aktualni problemi* na razmatranje i usvajanje. No Predsjedništvo je te dokumente poslalo tek nakon desetak mjeseci – u sklopu organizacije trećega kruga radnih dogovora održanih u Zagrebu 18. veljače 1987. Tada je u vezi s obvezom usvajanja tih dvaju dokumenata utvrđeno da su ih u proteklom razdoblju neka predsjedništva centralnih (pokrajinskih) komiteta verificirala, ali to nije učinilo Predsjedništvo CK SKH. *Zaključci radnog dogovora* razmatrani su i usvojeni u partijskim centrima u Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, Srbiji i Vojvodini (v. CK SKJ 1987). Predsjedništvo CK SK Hrvatske, može se ustvrditi na osnovi istraženih i dostupnih arhivskih izvora, nikada nije usvojilo izvorni tekst *Zaključaka radnog dogovora* i elaborata *Aktualni problemi*. U Predsjedništvu CK SK Jugoslavije u jesen 1987. izrađen je prijedlog *Stavova i zaključaka o aktualnim pitanjima jezičke politike na srpskohrvatskom jezičkom području* o kojemu su se trebala izjasniti predsjedništva centralnih komiteta četiriju republika i dvaju pokrajinskih komiteta. Proces verifikacije toga teksta, po svemu sudeći, nikad nije dovršen na jugoslavenskoj partijskoj razini.

2. Prvi i drugi radni dogovor: veljača i travanj 1986.

2.0. Sudionici prvoga radnog sastanka održanog na „zajedničku inicijativu nekoliko rukovodstava Saveza komunista republika i pokrajina, a u organizaciji Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske“⁴ početkom veljače 1986. jednodušno su, kako se navodi u odužem nepotpisanom priopćenju za tisak, naglasili potrebu redovite suradnje „na planu pokretanja i organiziranja zajedničkih akcija radi provođenja društvene jezične politike na čitavom području hrvatskog ili srpskog, odnosno srpskohrvatskog jezika“ te ustvrđuje da je riječ o „onoj jezičnoj politici koja uspostavlja sklad između nedvojbene jednakosti standardnog jezika Crnogoraca, Hrvata, Muslimana i Srba i njegove varijante razućenosti“ (Vjesnik 1986).⁵

Interna partijska informacija o radnom sastanku potvrđuje da je postignuta puna suglasnost o „osnovnim načelima i mogućim koracima ostvarivanja zajedničke jezične

⁴ U partijskim internim i objavljenim dokumentima obično se navodi da je do radnih dogovora došlo u organizaciji Predsjedništva CK SKH, a na inicijativu više centralnih i pokrajinskih komiteta (ili „inicijativa iz CK SK Bosne i Hercegovine i PK SK Vojvodine“, v. Informacija 1986a: 17). Iz tekstova sudionika radnih dogovora može se iščitati da je hrvatsko partijsko vodstvo pokretač inicijative, v. Šuvar (1988: 185), Brborić (2000: 403), što potvrđuje i interni dokument CK SKH u kojem stoji da je Predsjedništvo CK SKH „inicijator i domaćin radnog dogovora“ (Informacija 1986b: 11).

⁵ Uza sve napore u fondu CK SKH u Hrvatskome državnom arhivu nije bilo moguće pronaći zapisnik i materijale sa sastanka održanog 4. veljače 1986.

politike“, ali otkriva ono što je prešućeno u priopćenju. Naime sudionici sastanka imali su posve različit stav u vezi s planiranim tiskanjem pravopisa hrvatskih jezikoslovaca Vladimira Anića i Josipa Silića. Izradu te pravopisne knjige, u rukopisu naslovljene *Pravopis hrvatskoga književnog jezika*, naručio je Komitet za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske 1977. godine, a Predsjedništvo CK SKH odobrilo je u prosincu 1985. njezino objavljivanje, ali pod naslovom *Pravopis hrvatskog ili srpskog jezika* (podrobnije o Anić-Silićevu pravopisu koji je konačno tiskan ujesen 1986. godine v. Mićanović 2016). U internoj informaciji navodi se da su „svi drugi učesnici sastanka“ istaknuli da je izdavanje pravopisa važno stručno i političko pitanje.⁶ Drugim riječima, svi oni koji nisu iz Hrvatske smatrali su da bi – ako bi se u načelu podržala praksa „posebnog normiranja varijanta“ – to:

praktično značilo negiranje standardno-jezičnog zajedništva Crnogoraca, Hrvata, Muslimana i Srba i otvaranje procesa dalje diferencijacije sve do formiranja posebnih nacionalnih ili republičkih jezika, s nesagledivim posljedicama ne samo na kulturnom planu nego još više na političkom, prije svega u nacionalnim odnosima (Informacija 1986a: 19, 20).

Na zatvorenim sjednicama najužega hrvatskog partijskog vodstva objašnjavano je posve jasnim riječima da je pravopis bio jedna od najspornijih točaka na međurepubličkim radnim dogovorima: „drugovi iz Srbije, a tome su se uvelike priključivali i drugovi iz Bosne i Hercegovine i Vojvodine, inzistirali su na tome da pravopis ne izlazi nego da se počne rad na zajedničkoj pravopisnoj normi“ (Stipe Šušvar, v. Sjednica 1986a: 9). Sudionik radnog dogovora u internom izvještaju upućenom u ožujku 1986. političkim i državnim funkcionarima u SR Srbiji također navodi da je „glavna tačka neslaganja u prvom krugu razgovorâ“ bio Anić–Silićev pravopis. Svi su, „osim drugova iz Hrvatske“, „bili nedvosmisleno protiv takvog pravopisa, jer bi on mogao utrti put republikanizaciji i a(u)to(no)mizaciji pravopisa“ (Brborić 2000: 404).

2.1. Učinak prvoga radnog sastanka jest odluka da će šesteročlana radna stručna skupina, koju čine po jedan predstavnik iz svake republike i pokrajine, pripremiti „materijal u kojem će notirati sva aktualna pitanja i probleme jezika i jezične politike na hrvatskosrpskom/srpskohrvatskom govornom području s prijedlogom sadržaja i oblika daljnjih zajedničkih aktivnosti“. Toj radnoj skupini prepušteno je da ponudi „usuglašen

⁶ Na sastanku je uz političare „u raspravi sudjelovao i jedan broj stručnjaka i rukovodećih ljudi iz naučnih i obrazovnih institucija koje imaju posebnu ulogu i odgovornost u provođenju jezične politike“: Esad Horozić, Mihajlo Đonović, Milan Šipka (BiH), Matija Novosel, Branko Ostojić (Crna Gora), Špiro Galović, Jovan Deretić, Branko Brborić (Srbija), Stipe Šušvar, Šime Pilić, Celestin Sardelić, Vladimir Anić (Hrvatska), Xhemal Hasani, Mišo Došlić (Kosovo), Živan Berisavljević, Stojan Zamurović, Božidar Kovaček (Vojvodina). Na sastanku su bili i Mika Špiljak, predsjednik Predsjedništva CK SK Hrvatske, te Marko Lolić, izvršni sekretar u Predsjedništvu CK SKJ, v. Informacija (1986a: 18).

stav oko posebnih standardoloških pothvata i izdavanja normativnih priručnika“ (Informacija 1986a: 20).⁷ Na sastancima radne skupine 4. i 5. ožujka izrađen je elaborat, nacrt kojega je priredio Milan Šipka, bosansko-hercegovački član radne skupine,⁸ pod naslovom *Aktuelni problemi jezika i jezičke politike na srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom govornom području* (v. Elaborat 1986a). U vezi s pravopisnom problematikom u njemu stoji da je „stav prema separatnim standardološkim poduhvatima i izdavanje posebnih normativnih priručnika“, cilja se na Anić–Silićevu pravopisnu knjigu, „krupno i principijelno stručno i političko pitanje i probni kamen ukupne politike jezičkog zajedništva“ (Elaborat 1986a: 16). Nisu uspjeli pritisci da se poništi dano političko odobrenje za objavljivanje Anić–Silićeva pravopisa, no radna skupina uspjela se dogovoriti, što je poslije i prihvaćeno (v. Informacija 1986a: 20), da se naslov *Pravopis hrvatskog ili srpskog jezika*, tako je odredilo Predsjedništvo CK SK Hrvatske u prosincu 1985. godine,⁹ promijeni tako da se u naslovu *pravopis* preinači u *pravopisni priručnik*. U elaboratu se uz ostalo navodi i da izrada svakoga standardnojezičnog djela treba polaziti „od zajedničke kodificirane norme“, a s obzirom na to da radna skupina nije imala uvid u rukopis Anić–Silićeva pravopisa, preostalo joj je da napiše: „Pretpostavlja se da tom zahtjevu udovoljava i pravopisni priručnik koji se planira u SR Hrvatskoj.“ Pomirena s činjenicom da će se objaviti *Pravopisni priručnik*, radna skupina ističe obvezu koju bi trebali preuzeti autori (i izdavači) pravopisne knjige:

U svakom slučaju, pravopisni priručnici za potrebe pojedinih sociokulturnih sredina morali bi u predgovoru i na drugi način naznačiti zajedničku ortografsku normu (radi omogućavanja individualnog izbora ortografskih varijacija), kao i specifičnosti ortografske prakse u kolektivnom izrazu konkretne socio-

⁷ Na osnovi istražene arhivske građe može se zaključiti da su članovi radne stručne skupine bili: Milan Šipka (BiH), Branko Ostojić (Crna Gora), Branko Brborić (Srbija), Vladimir Anić (Hrvatska), Mišo Došlić (Kosovo), Božidar Kovaček (Vojvodina).

⁸ U internim dokumentima navodi se da su sastanci radne skupine održani 4. i 5. ožujka u Zagrebu (v. Informacija 1986a: 20), a Brborić (2000: 407), sudionik tih sastanaka, u svojoj knjizi navodi da su zagrebački sastanci bili 5. i 6. ožujka te u Sarajevu 7. ožujka, kada su riješena „samo neka tehnička pitanja“. U vezi sa Šipkinim autorstvom elaborata v. Brborić (2000: 404).

⁹ Anić–Silićeva pravopisna knjiga nije projekt Predsjedništva CK SKH iz 1985. godine, nego rezultat svojevrzne narudžbe Sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu SR Hrvatske, koji je 1976. ponudio Katedri za suvremeni hrvatski književni jezik zagrebačkog Filozofskog fakulteta da se prihvati njezine izrade. Pravopisni projekt započeo je pod naslovom *Pravopis hrvatskoga književnog jezika*, no kako se njegov dovršetak primicao kraju, otvorila se 1980/81. polemika o nazivu jezika (*hrvatski književni jezik – hrvatski ili srpski jezik*). Rukopis je predan izdavaču sredinom 1981, a recenzentski postupak okončan je tek ujesen 1984. Potom je rukopis ležao kod izdavača (Sveučilišna naklada „Liber“ i Školska knjiga) jer je za vlast bio sporan naziv *hrvatski književni jezik* (v. Mićanović 2016: 309–310). Politički imprimatur pravopisnoj knjizi, što ujedno znači i odabir naziva *hrvatski ili srpski*, dalo je Predsjedništvo CK SKH, koje je u svojem *Programu mjera u oblasti jezične politike* ustvrdilo: „Potrebno je što prije izdati Pravopis hrvatskog ili srpskog jezika (na latinici i ćirilici). Nosilac zadatka: predsjednik Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu“ (v. Program 1985: 6).

kulturne sredine. Isto tako, bilo bi veoma poželjno da se takvi priručnici izdaju na oba pisma našeg jezika (Elaborat 1986a: 16).

Elaborat šesteročlane radne skupine razaslan je centralnim i pokrajinskim komitetima na pojedinačna razmatranja, a potom je poslužio kao temelj za raspravu na drugom zagrebačkom sastanku 18. travnja 1986.¹⁰ Tada se okupio (znatno) veći broj sudionika – političara i jezikoslovaca – iz četiriju republika i dviju pokrajina negoli u veljači.¹¹ Zagrebački dogovor, kako je beogradski tjednik NIN nazvao dva kruga radnih dogovora, okončan je donošenjem „opsežnih zajedničkih zaključaka“ koje su „u integralnom tekstu gotovo istovremeno objavili dnevni listovi u Zagrebu, Sarajevu i Beogradu“ (Vučelić i Luković 1986: 34).

3. Zaključci i elaborat

3.0. Nakon sastanka 18. travnja novinarima su predočeni *Zaključci radnog dogovora predstavnika centralnih komiteta SK Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske i Srbije i pokrajinskih komiteta SK Kosova i Vojvodine o aktualnim problemima jezika i jezične politike na srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom, hrvatskom ili srpskom govornom području* kao platforma za daljnju suradnju u rješavanju zajedničkih problema jezika i jezične politike na području na kojem se govori „hrvatski ili srpski, hrvatskosrpski/srpskohrvatski jezik, zajednički jezik Crnogoraca, Hrvata, Muslimana i Srba“ (Pavičić 1986). Milan Šipka, jedan od ključnih sastavljača *Zaključaka radnog dogovora*, objašnjavao je u razgovoru s novinarima da je taj jezičnopolitički dokument „platforma za niz društveno-političkih i stručnih aktivnosti u području jezika koje tek treba da uslijede“ (Šipka 1986a), odnosno „svojevrstan rezime dosadašnjih političkih rasprava o jeziku i jezičkoj politici“ (Šipka 1986b).

U *Zaključcima* se navodi da je postignuta „puna suglasnost u pogledu ocjene stanja kao i osnovnih elemenata i sadržaja programa društveno-političkih i stručnih aktivnosti“ u vezi s jezičnom politikom „na hrvatskosrpskom/srpskohrvatskom, hrvatskom ili srpskom govornom području“. U prvom dijelu zaključaka jezik je identificiran kao osjetljivo područje „na kome se stiču, ukrštaju i sukobljavaju različite koncepcije i

¹⁰ Uza sve napore u fondu CK SKH u Hrvatskom državnom arhivu nije bilo moguće pronaći zapisnik i materijale sa sastanka održanog 18. travnja 1986.

¹¹ U razgovorima u Zagrebu sudjelovali su, navodi se u NIN-u (v. Vučelić i Luković 1986: 34), „politički radnici i jezički stručnjaci“: Stipe Šušar, Mika Špiljak, Šime Pilić, Celestin Sardelić, dr. Božidar Gagro, dr. Vladimir Anić, dr. Josip Silić (Hrvatska); Esad Horović, Mihailo Đonović, mr. Hasan Dervišbegović, dr. Milan Šipka, dr. Srđan Janković (BiH); Matija Novosel, Radoje Jovović, dr. Branislav Ostojić (Crna Gora); Špiro Galović, dr. Jovan Deretić, Vukoje Bulatović, mr. Branislav Brborić, dr. Živojin Stanojčić, dr. Drago Ćupić (Srbija); Živan Berisavljević, Stojan Zamurović, Tomislav Ketig, Dušan Popov, dr. Božidar Kovaček, dr. Jovan Jerković, dr. Milorad Radovanović (Vojvodina); Xhemal Hasani, prof. Miša Došlić (Kosovo).

shvatanja o usklađivanju međunacionalnih odnosa i mogućnostima zajedničkog života u višenacionalnim zajednicama“. Tijela i organizacije SKJ (Savez komunista Jugoslavije), SSRNJ (Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije), SSJ (Savez sindikata Jugoslavije), SSOJ (Savez socijalističke omladine Jugoslavije), državni organi i organizacije te „druge organizirane društvene snage u području nauke, javnog informiranja, izdavačke djelatnosti i odgojno-obrazovne djelatnosti“ pozivaju se na aktivnost koja se mora „jasno određivati protiv separatističkih i unitarističkih tendencija u području jezika, a za afirmaciju bratstva i jedinstva i jezičnog zajedništva Crnogoraca, Hrvata, Muslimana, Srba i drugih“. U drugom se dijelu utvrđuje da je „znanstveno potvrđena činjenica da je jezik Crnogoraca, Hrvata, Muslimana i Srba, i svih drugih kojima je on materinski (Jugoslaveni i dr.) jedan jezik na nivou sistema narodnih govora i jedan standardni jezik sa varijantama odnosno standardnojezičnim izrazima pojedinih sredina“. U posebnoj se točki navodi da su u posljednje vrijeme došle do izražaja „negativne tendencije“ u području jezika tako da se može govoriti o „eskalaciji jezičnog nacionalizma“. U trećem se dijelu u devet točaka navode „konkretne društvene i stručne aktivnosti u području jezika“.

U drugoj se točki zahtijeva ujednačavanje ustavnih jezičnih odredbi u republikama i pokrajinama („nužno je preformulirati i, u zakonski propisanoj proceduri, utvrditi i verificirati ustavne i zakonske odredbe“) i utvrđivanje naziva jezika jugoslavenskih naroda u Ustavu SFRJ. U području jezične standardizacije „urgentna je potreba naše kulture“, kako se navodi u petoj točki, „dogradnja i osuvremenjivanje pravopisa srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog, hrvatskog ili srpskog jezika“. S tim u vezi nužno je „odmah poduzeti korake da se formira kvalificirano stručno tijelo“, koje će „izraditi osnove i nacrt pravopisa srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog, hrvatskog ili srpskog standardnog (književnog) jezika i organizirati njegovu društvenu i stručnu verifikaciju (putem široke javne rasprave, stručnih konzultacija i analiza, znanstvenih recenzija i dr.)“. Osim pravopisa „urgentan je zadatak“ i „rad na sređivanju i standardizaciji stručno-naučnih terminologija“, potom izrada „rječnika suvremenog književnog jezika (nastavak rada na izdavanju latinične verzije Rječnika dviju Matica)“, „što hitnija izrada jednotomnog rječnika“ te „suvremene gramatike srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog, hrvatskog ili srpskog standardnog jezika i drugih neophodnih priručnika“ (Zaključci 1986: 7, 11).

Zaključci radnog dogovora, objavljeni u zagrebačkom *Vjesniku* dan nakon sastanka, svojevrsan su sažetak elaborata za koji je na konferenciji za novinare 18. travnja rečeno da će također biti dostupan javnosti nakon „što se o njemu izjasne predsjedništva republičkih i pokrajinskih organizacija SKJ“ (Pavičić 1986).¹² Ono što u *Vjesniku* tada

¹² Novinare su o tijeku sastanka i zaključcima izvijestili Vladimir Anić, Špiro Galović, Milan Šipka i Stipe Šušvar (v. Pavičić 1986). Šušvar je u ime Predsjedništva CK SKH bio sazivač i prvog i drugog radnog dogovora, odnosno vodio je sastanak i 4. veljače i 18. travnja 1986. (v. Brborić 2000: 411, 417).

nije spomenuto jest da je radna skupina zadužena da taj elaborat, prije negoli se pošalje partijskim centralama u četirima republikama i dvjema pokrajinama, redigira, i to, po svemu sudeći, uzimajući u obzir ono što je o njemu rečeno na sastanku. Konačna inačica elaborata oblikovana je u Sarajevu 26. travnja, ali u radu skupine nije sudjelovao hrvatski predstavnik.

3.1. Tekst elaborata o problemima jezika i jezične politike strukturiran je u tri odjeljka, sadrži „ocjenu sadašnjeg stanja“, „analizu otvorenih problema“, „prijedlog programa i osnovnih pravaca društveno-političkih i stručnih aktivnosti“. Travanjska inačica elaborata u osnovi je skraćen prvotni elaborat, pa su u programskom, supstancijalnom smislu, te dvije inačice istovjetne. Redaktorski posao radne skupine sastojao se manjim dijelom u tome da je ponešto drugačije formulirano i/ili dodano, npr. dio o „trećem krugu problema“ vezan za standardizaciju (Elaborat 1986a: 15-16, Elaborat 1986b: 16–18), a znatno većim dijelom u skraćivanju ili brisanju odlomaka teksta. Izostavljen je tako npr. cijeli odlomak o „eskalaciji nacionalizma“ u kojem se objašnjava da je ona potaknuta „prije svega, djelovanjem neporaženih nacionalističkih snaga u zemlji i posebno ekstremne neprijateljske emigracije u inostranstvu, što sve može biti i dio strategije specijalnog rata protiv Jugoslavije“ (Elaborat 1986a: 3). Kraćen je npr. odlomak o „prodor u jezičnog nacionalizma“ i o „suzbijanju negativnih pojava u području jezika“ (1986a: 3–4), izostavljen je i dio u kojem se optužuju „određeni lingvistički krugovi“ da „u duhu ‚maspokovske‘ jezičke politike“ nastoje „stručni rad u SR Hrvatskoj“ usmjeriti „ka što većem udaljavanju standardnojezičkog izraza u SR Hrvatskoj od ostalih standardnojezičkih izraza istoga jezika, pa i ustaljenog jezika i terminologije u samoj Hrvatskoj“ (1986a: 6).

Radna skupina intervenirala je u leksik elaborata mijenjajući ga tako da bi bio, u mjeri u kojoj su smatrali potrebnim, u skladu s hrvatskim jezičnim standardom¹³ (npr. *aktuelni* – *aktualni*, *angažovanje* – *angažiranje*, *inostranstvo* – *inozemstvo*, *jezički* – *jezični*, *karakterisati* – *karakterizirati*, *nauka* – *znanost/nauka*, *netačan* – *netočan*, *shvaćanje* – *shvaćanje*, *sticati* – *stjecati*), uz to je na nizu mjesta uz *srpskohrvatski/hrvatsko-srpski* dodan i lingvonim *hrvatski ili srpski*, koji je tada uobičajen u službenoj praksi, ali isključivo u Hrvatskoj.¹⁴ Rezultat takvih intervencija dobro ilustrira i naslov konačne inačice elaborata *Aktualni problemi jezika i jezične politike na srpskohrvatskom/hrvat-*

¹³ Redaktori elaborata svoj bi postupak vjerojatno opisali – u prilog tomu govore temeljne teze i njihova elaboracija – kao prestilizaciju teksta srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog standardnog jezika u skladu s posebnostima varijante odnosno standardnojezičnog izraza u SR Hrvatskoj, v. ovdje bilj. 15.

¹⁴ Brborić (1986) u razgovoru za tjednik *Danas* objasnio je u vezi s nazivom jezika da su se stručnjaci složili „da se uzmu u obzir samo složenice“, tj. *srpskohrvatski/hrvatskosrpski*, a da je „na drugom sastanku političara i stručnjaka zatraženo da u Zaključke uđe i jedna *ili* – sintagma“, tj. naziv *hrvatski ili srpski*.

skosrpskom, hrvatskom ili srpskom govornom području, koji je u prvoj verziji naslovljen *Aktuelni problemi jezika i jezičke politike na srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom govornom području*.

U elaboratu je znatna pozornost usmjerena na jezične odredbe u ustavima iz 1974. godine četiriju republika i dviju pokrajina. U njima se „u službenoj upotrebi javlja pet različitih naziva“ za „jezik Crnogoraca, Hrvata, Muslimana i Srba“: *srpskohrvatski* (SR Srbija, SAP Kosovo), *srpskohrvatski*, odnosno *hrvatskosrpski* (SAP Vojvodina), *srpskohrvatski*, odnosno *hrvatskosrpski ijekavskog izgovora* (SR BiH), *srpskohrvatski ijekavskog izgovora* (SR Crna Gora), *hrvatski književni jezik* – standardni oblik narodnog jezika Hrvata i Srba u Hrvatskoj, koji se naziva *hrvatski ili srpski* (SR Hrvatska). Ustvrdjuje se da „ni u jednom ustavu nije istaknuto stvarno standardnojezično jedinstvo Crnogoraca, Hrvata, Muslimana i Srba na širim prostorima“, da je ustavnim odredbom u SR Hrvatskoj jezik u službenoj upotrebi definiran kao republički jezik, odnosno da je „na standardnoj razini ozvaničen naziv *hrvatski književni jezik*, a isključen dotadašnji naziv *hrvatskosrpski/srpskohrvatski*, koji je, s manjim dodacima i u različitim varijacijama, ostao u upotrebi u ostalim socijalističkim republikama i autonomnim pokrajinama na srpskohrvatskom govornom području“ (Elaborat 1986b: 4, 5). Autori elaborata smatraju da ustavne odredbe o službenoj upotrebi jezika moraju eksplicite sadržavati formulacije u kojima će se izraziti „standardnojezično zajedništvo Crnogoraca, Hrvata, Muslimana i Srba i drugih“, „normalno funkcioniranje standardnojezičnih izraza pojedinih sociokulturnih sredina“ te pravo građana „na slobodan izbor pisama i izražajnih sredstava u okviru srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog standardnog jezika kao cjeline“. Kada je o nazivu jezika riječ, autori smatraju da to nije „uskostručno, nego je krupno društveno i političko pitanje“. Bez detaljnije elaboracije i navođenja izvora pozivaju se na „dosadašnje rasprave“ koje upućuju „na prednost, za većinu sredina i jedino prihvatljivog, dvočlanog naziva, točnije dvočlanih naziva: *srpskohrvatski/hrvatskosrpski*“. Stoga smatraju da bi taj naziv „mogao biti u službenoj upotrebi kao oznaka zajedničkog standardnog jezika Srba, Hrvata, Muslimana i Crnogoraca, dok bi se ostali nazivi primjenjivali u drugim prilikama“ (Elaborat 1986b: 13). Autori elaborata zauzimaju se za to da se u Ustavu SFRJ, u kojemu se ne spominje nijedan od jezika naroda Jugoslavije, naprave izmjene tako da se u čl. 269. navede da se savezni zakoni i drugi propisi i opći akti objavljuju u službenom glasilu SFRJ na „srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom, makedonskom i slovenskom jeziku“ (Elaborat 1986b: 15). U elaboratu se predlaže tekst ustavne odredbe o jeziku kakav bi, uz manje izmjene,¹⁵ trebao imati ustavni tekst četiriju republika i dviju pokrajina.

¹⁵ Sastavljači elaborata dopuštaju da se u tekstu ustavne odredbe odabere i jedan naziv jezika, da se odabere drugačiji redoslijed navođenja pojedinih naroda, a smatraju i da je nužno „izvršiti i određene prestilizacije u pojedinim ustavima (npr. jezički/jezični, savremen/suvremen i sl.) u skladu s osobenostima određenih varijanata odnosno standardnojezičnih izraza“ (Elaborat 1986b: 14).

U Socijalističkoj Republici _____ u službenoj je upotrebi srpskohrvatski/hrvatskosrpski jezik, zajednički jezik Crnogoraca, Hrvata, Muslimana i Srba, sa specifičnostima koje odgovaraju tradiciji, jezičnoj stvarnosti i kulturi naroda istoga jezika koji živi u ovoj republici.

Službena upotreba naziva srpskohrvatski/hrvatskosrpski odnosi se na predmet u nastavi svih stupnjeva obrazovanja u zemlji i inozemstvu, normativne priručnike i rječnike te na jezik u sredstvima javnog komuniciranja, javnoj upravi i pravosuđu.

Zakonom, društvenim dogovorima i samoupravnim sporazumima osigurava se ravnopravna upotreba dvaju pisama, latinice i ćirilice, slobodan izbor pisma i izgovora, ekavskog i ijekavskog te slobode, prava i obaveze građana s upotrebom srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog, hrvatskog ili srpskog jezika (Elaborat 1986b: 14).

4. Zastoj

4.0. Na radnom dogovoru 18. travnja 1986. zaključeno je da Predsjedništvo CK SKH kao inicijator i domaćin radnog dogovora razmotri i usvoji tekst zaključaka i analitički materijal, redigiranu inačicu elaborata, te potom ta dva dokumenta dostavi „predsjedništvima CK i PK ostalih učesnika dogovora na raspravu i usvajanje“ (v. Informacija 1986b: 11). No s provedbom toga zaključka zapelo je u Zagrebu na samu početku. Doduše, u materijale sjednice Predsjedništva CK SKH 28. travnja ažurno je uvršten elaborat doraden u Sarajevu 26. travnja, no na njoj nisu usvojeni *Zaključci radnog dogovora* i redigirani elaborat, nego se raspravljalo kako razriješiti problem prouzročen neodlaskom hrvatskog predstavnika na sarajevski sastanak. Naime Vladimir Anić, član šesteročlane radne skupine, sudionik prvog i drugog kruga zagrebačkih dogovora, odbio je otići u Sarajevo, a u razgovoru za tjednik *Danas*, objavljen je u broju od 29. travnja, posve se jasno ogradio od publiciranih *Zaključaka radnog dogovora*.

Moram reći da sam dao odlučnu kritiku teksta koji smo dobili, u cjelini i u pojedinostima. Nisam se sa stručne strane složio s terminima kojima se operira, kao ni s općom intonacijom. Založio sam se za bolje razumijevanje specifičnih problema, da se ne podrazumijeva da samo jedna sredina ima jezične probleme, a drugi nemaju problema, nego imaju gotova rješenja za sve, za sebe i za sve sredine. Iako sam jasno rekao da taj predložak popravljajem ne može postati prihvatljiv, plasiran je i u novinama prikazan kao niz obavezujućih zaključaka. Glasanja nije bilo, a inače sve je teklo u vremenskom ograničenju. Na sastanke s takvim propozicijama neće mi biti moguće da se dalje odazivam, iako ću cijeliti želju za suradnjom (Anić 1986: 34–35).

Iz zapisnika sjednice može se iščitati da je u redigiranju elaborata uz Anića, od „naših“, kako je tada rečeno, trebao sudjelovati i Josip Silić, sudionik zagrebačke sjednice

18. travnja, no da su brzojavom obavijestili sarajevske domaćine da „zbog složenosti situacije“ neće doći (v. Sjednica 1986b: II/8).¹⁶ Iz elaboracije Božidara Gagre, tadašnjeg sekretara (ministra) prosvjete i kulture, u vezi s neodlaskom hrvatskih jezikoslovaca u Sarajevo može se zaključiti da je Vladimir Anić, „praktično jedini [hrvatski] član te Radne grupe“, ubrzo nakon zagrebačke sjednice odlučio odustati od daljnjeg sudjelovanja u međurepubličkim dogovorima. Prema Gagrinim riječima Anić je o tome, prije negoli se javno ogradi od *Zaključaka radnog dogovora*, nastojao osobno izvijestiti predsjednika CK SK Hrvatske, ali ipak nije uspio „u takvom razgovoru [s predsjednikom Špiljkom] objasniti stvar“ (1986b: IV/1).¹⁷ Na sjednici Predsjedništva u vezi s radnim dogovorima u konačnici je prihvaćen prijedlog Stipe Šuvara da se od Komisije za jezična pitanja pri Republičkom komitetu zatraži da razmotri zaključke radnog dogovora i elaborat te svoje primjedbe i prijedloge dostavi Predsjedništvu, a da će se nakon toga ta dva dokumenta iznova staviti na dnevni red partijske sjednice.¹⁸

4.1. Odgođena rasprava o elaboratu i zaključcima o aktualnim pitanjima jezika i jezične politike bila je ključna točka dnevnog reda na sjednici Predsjedništva CK SKH 14. svibnja. U materijale sjednice uvršten je dopis Komisije za jezična pitanja Republičkog

¹⁶ Josip Silić nije sudjelovao u prvom krugu radnih dogovora, a nakon drugog kruga 18. travnja očito da je trebao zajedno s Anićem sudjelovati u redigiranju elaborata premda nije bio član radne skupine. Dva tjedna nakon Anićeva intervjua u tjedniku *Danas* objavljeno je kratko Silićevo pismo u kojemu se solidarizirao s katedarskim kolegom Vladimirom Anićem. „Budući da se ni ja ne slažem ni s načinom na koji su razgovori pripremani ni s načinom na koji su vođeni, moj se stav ne razlikuje od stava kolege Vladimira Anića“ (Silić 1986).

¹⁷ Na sjednici 28. travnja Božidar Gagro govorio je o tome da ga je Anić tjeđan dana ranije već izvijestio o tome da je „vrlo nezadovoljan načinom“ rada, da je riječ o „manipulaciji na koju ne može pristati“, da je najavio da će se od predloženih materijala javno ograditi te tražio da mu se omogući razgovor s predsjednikom Predsjedništva CK SKH (v. Sjednica 1986b: IV/1). Na sjednici Predsjedništva 14. svibnja Gagro je u vezi s Anićevim postupkom ustvrdio da je došlo do „nekog nesporazuma“ kojega ne vidi „do kraja sve razloge“, da se Anić ogradio svojom voljom i bez konzultacija s njim, a Šuvar da je Anićev intervju „izazvao velike odjeke i mogu reći slobodno veliku uznemirenost u drugim našim sredinama“ (v. Sjednica 1986c: II/5, 5). Odustajanja V. Anića i J. Silića u nepotpisanu komentaru beogradske *Politike* opisuju se kao „čudna i neobjašnjiva“ (v. *Politika* 1986a), a Dautović (1986) piše da Anićevo „oglašavanje u *Danasu*“ zvuči pre svega zbog optimizma izazvanog u javnosti zagrebačkim zaključcima, i disonantno i iznenadujuće“. U internom pregledu pisanja javnih glasila CK SKH stoji da je Anićev intervju poremetio opću javnu podršku radnim dogovorima i usvojenim zaključcima, a da njegove tvrdnje izrečene u *Danasu* „prema magnetofonskom zapisniku sastanka“ ne stoje (v. *Pregled* 1986: 20–21). U javnosti je ipak distanciranje Vladimira Anića i Josipa Silića prošlo „bez komentara iz redova Saveza komunista“ (v. Žuvela 1988b), tj. bez službenog komentara CK SKH.

¹⁸ Početni je Šuvarov prijedlog bio da članovi Predsjedništva savjesno prouče elaborat i zaključke te da na idućoj sjednici te dokumente ili usvoje ili naprave korekcije. Nakon pitanja Mike Špiljka je li dovoljno da „politički kadrovi“ pročitaju dokumente, odnosno treba li uključiti „neku grupu stručnih ljudi“, Šuvar je predložio da se uključi Komisija za jezična pitanja (v. Sjednica 1986b: III/7, V/6). Inače, za Šuvara je Gagro u polemičkom tonu rekao da je u posljednjih deset godina „prvi i posljednji čovjek u svim pitanjima jezične politike u našoj Republici“ (1986b: V/3).

komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu – potpisuju ga Vladimir Anić, predsjednik Komisije, i Božidar Gagro, predsjednik Republičkog komiteta – u kojemu se donose u pet kratkih točaka zaključci sjednice Komisije. Dakle u dopisu se navodi da je osnovna intencija teksta *Aktualni problemi jezika i jezične politike na srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom, hrvatskom ili srpskom govornom području*, iz kojega proizlaze *Zaključci radnog dogovora*, „u svojoj političkoj dimenziji“ načelno prihvatljiva, ali da tekst „ne zadovoljava uvjete da bi se smatrao znanstvenim i političkim elaboratom zbog toga što sadrži niz nepreciznosti i nedorečenosti, pa i pogrešno postavljenih tvrdnji“. Prigovoreno je i da Komisija nije bila „pravovremeno ni na adekvatan način“ uključena u pripremu i razmatranje radnih materijala, a u posebnim točkama Komisija se obvezuje raditi u skladu sa *Stavovima* Predsjedništva CK SKH, odnosno ističe da zadaci koji iz njih proizlaze „traže strpljiv i promišljen rad na duži rok“ (Dopis 1986). Ukratko: Komisija ne prihvaća radne materijale koji su rezultat međurepubličkih partijskih dogovora o jezičnoj politici, a svoju lojalnost iskazuje republičkoj partijskoj vlasti.

Sudionici sjednice bili su svjesni da se Predsjedništvo CK SKH zbog zastoja u provedbi zaključaka radnih dogovora izložilo prigovoru da se ponaša nedosljedno, odnosno sumnjičenju partijskih drugova iz BiH, Crne Gore, Srbije, Vojvodine i s Kosova da zapravo ne želi sudjelovati u oblikovanju jezične politike na jugoslavenskoj razini.¹⁹ Mika Špiljak, predsjednik Predsjedništva CK SKH, upozorio je da se ništa ne smije „preko koljena rješavati“, činjenica jest „da je došlo do kuršlusa“, ali da se ne smije napraviti ništa što bi Hrvatsku dovelo u „otvoren sukob s republikama“ (v. Sjednica 1986c: V/7). U vezi s dopisom Komisije za jezična pitanja usuglašen je stav sudionika sjednice bio da je njezino mišljenje preopćenito te da bi se ona morala znatno preciznije očitovati. Nitko se na sjednici nije upuštao u analizu programskih dokumenata, taj posao prepušten je po drugi put Komisiji, no mogle su se čuti s tim u vezi neke oprečne objekcije. Celestin Sardelić smatrao je da bi „najopasnija politička posljedica“ bila da se u Jugoslaviji stekne dojam „da Hrvatska napušta orijentaciju koju je sama započela“, no otvoreno je rekao – ciljajući na u elaboratu predložen tekst ustavne jezične odredbe – da se nikome u Jugoslaviji, pa tako ni Hrvatskoj, ne može oduzeti povijesno pravo da oblikuje svoj stav o jeziku, pa joj se tako ne može oduzeti ni pravo da ima vlastitu ustavnu formulaciju odredbe o jeziku (v. 1986c: V/5, V/4).²⁰

Stipe Šušar, uvodničar u točku o jezičnoj politici, na početku je pozvao Predsjedništvo da se izjasni prihvaća li ili ne prihvaća elaborat, što ga je prikazao kao doku-

¹⁹ U javnosti se već govori „da se mi kao političko rukovodstvo ponašamo danas na jedan način [...], a sutra na drugi“ (Šime Pilić), „da u stvari ne želimo ništa ozbiljno učestvovati u političkim dogovorima o zajedničkim pitanjima jezika u Jugoslaviji“ (Celestin Sardelić); došlo je „do neke nedoumice ili uznemirenja“ (Božidar Gagro), v. Sjednica 1986c: IV/6, V/1, II/4.

²⁰ Celestin Sardelić: „da ja posve otvoreno ovdje kažem, nećemo mi valjda promijeniti hrvatski Ustav na način da uvedemo unutra ponovno formulacije koje su gotovo identične, historijski prevaziđenom unitarističkom monolitu“ (v. Sjednica 1986c: V/4).

ment koji bi trebao „politički udariti temelje kontinuirane suradnje u stvarima jezika na području na kojem se govori hrvatskim ili srpskim jezikom“ (v. 1986c: 4).²¹ Pri kraju rasprave predložio je da Predsjedništvo izda kratko priopćenje u kojemu će se uz ostalo navesti da je „veoma pozitivno ocijenjena suradnja rukovodstava Saveza komunista četiri republike i dvije pokrajine“, a da je elaboratu i zaključcima dana „opća podrška, s tim da će još stručnjaci iz Hrvatske uz konzultacije s nama predložiti i konkretne formulacije poboljšanja tih tekstova“ (v. 1986c: VI/4). Formulaciji o *općoj podršci* usprotivio se Mika Špiljak predbacujući Švaru da ide „potpuno suprotno“, odnosno da želi „da mi damo podršku elaboratu“, a da „potpuno ignoriramo“ stav Komisije za jezična pitanja. Inzistirao je na tome da u priopćenju ne smije biti riječi samo o podršci elaboratu, nego da mora biti jasno izražen i stav Komisije, „stav naših ljudi“ koji ne smiju imati osjećaj da je „Predsjedništvo bilo što prelomilo“, da im je „začepilo usta“ (v. 1986c: VI/5).

U konačnici je iz priopćenja (v. Komunist 1986): izostavljen stav „naših ljudi“ i „opća podrška“ elaboratu i zaključcima, a u vezi s međurepubličkom partijskom suradnjom ostala je jedna oduža rečenica u kojoj se ni jednom riječju ne spominju ta dva dokumenta:

Takoder je veoma pozitivno ocijenjena suradnja rukovodstava Saveza komunista Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije, te Kosova i Vojvodine u cilju zajedničkog definiranja i punog uvažavanja specifičnosti u razradi i provođenju društvene jezične politike na čitavom govornom području hrvatskog ili srpskog jezika, te stimuliranja stručnog i znanstvenog rada u jezičnoj oblasti.

U priopćenju za javnost sa sjednice 14. svibnja posve očekivano prešućene su sve nesuglasice, među ostalim i neprihvatanje dobivenog mišljenja Komisije za jezična pitanja, odnosno zastoj u ispunjavanju obveza proizišlih iz međurepubličkih partijskih dogovora. Izostavljen je i zaključak da će Predsjedništvo iznova zatražiti od Komisije za jezična pitanja da u kratkom roku – deset dana ili „što hitnije“ (v. 1986c: VI/8) – konkretizira, odnosno precizno formulira svoje primjedbe na tekst zaključaka i elaborata.

Simptomatično je da gotovo istodobno dok se u Predsjedništvu CK SK Hrvatske ne može postići konsenzus u vezi sa *Zaključcima radnog dogovora*, u CK SK Srbije *Zaključci* se ističu kao temelj za unapređenje jezičnog planiranja:

Savez komunista Srbije smatra da su Zaključci radnog dogovora predstavnika centralnih komiteta SK Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske i Srbije i pokrajinskih komiteta SK Kosova i SK Vojvodine o aktuelnim problemima jezika i jezičke politike na srpskohrvatskom govornom području dobar osnov za

²¹ Stipe Švar smatrao je da nije dovoljno stručan, „kao i svi mi ovdje“, da bi procjenjivao tekst elaborata, u njemu nije vidio „nekih velikih problema“, u „ovom elaboratu nema sklonosti [...] prema unitarizmu“ (v. 1986c: VI/2).

unapređivanje jezičkog planiranja i jezičke prakse, što je od izuzetnog značaja za razvoj međunacionalnih odnosa.²²

Na osnovi istražene dostupne arhivske građe može se ustvrditi da Predsjedništvo CK SKH nije dobilo mišljenje Komisije za jezična pitanja, i to ne nakon deset dana, nego ni nakon pet-šest mjeseci, a može se pretpostaviti da Komisija zahtjevu Predsjedništva nikada nije ni udovoljila.²³ U internoj Informaciji, koju je u studenom 1986. priredila Radna grupa za provođenje Stavova i Programa mjera Predsjedništva CK SKH u oblasti jezične politike, stoji da Komisija za jezična pitanja nije formulirala svoje primjedbe na tekst zaključaka i elaborata, odnosno da „jednim dijelom i zbog toga“ Predsjedništvo CK SKH nije usvojilo zaključke radnog dogovora i radni materijal (tj. elaborat). Samokritično se u vezi s tim kašnjenjem ustvrđuje:

U nekim sredinama opravdano se postavljaju pitanja zašto se to dešava, ima li u tome i nekih drugih razloga? Tih razloga ne smije biti. Stoga Predsjedništvo mora osnažiti ranije odluke i odrediti rok kad će ova tematika doći na njegovu sjednicu radi rasprave i usvajanja (Informacija 1986b: 12).

4.2. U drugim republičkim i pokrajinskim partijskim centrima opravdano je postavljano pitanje, kako je to eufemistički formulirala Radna grupa, zbog čega je došlo do zastoja u provedbi dogovorenih zagrebačkih zaključaka. Krajem 1986. u dnevnom tisku objavljeni su članci u kojima se poziva na obnovu radnih dogovora o jezičnoj politici. Novosadski *Dnevnik* u studenom izvještava o sjednici Komisije Predsedništva PK SK Vojvodina za kulturu i stvaralaštvo na kojoj je rečeno da je zagrebačke zaključke trebalo „osnažiti u svim sredinama, ali se dogodilo da o njima, zapravo nije posebno govoreno“ (Dnevnik 1986). Nije slučajnost što je početkom prosinca objavljen TANJUG-ov tekst u kojemu se zagovara nastavak međurepubličkih dogovora o jezičnoj politici. U njemu se podsjeća na to da je prošlo točno godinu dana od *Stavova* Predsjedništva CK SK Hrvatske, „da je na početku akcija krenula u dobrom smjeru“, upozorava na objavljene *Zaključke radnog dogovora* i „širi programski tekst ‘Aktualni problemi jezika i jezičke politike na srpskohrvatskom, hrvatskom ili srpskom govornom području’“ te sa žaljenjem ustvrđuje da ta inicijativa „nije do danas imala svoj kontinuirani tok“. S negodovanjem se navodi da „na stručno-naučnom planu dolazi do pojava oprečnih za-

²² Početkom svibnja 1986. beogradska *Politika* objavljuje Stavove o aktivnostima Saveza komunista Srbije u jačanju bratstva i jedinstva i u razvoju međunacionalnih odnosa usvojene na CK SK Srbije, pritom se u opremi teksta ističe odlomak, iz kojega je preuzet citat, naslovljen „Jezik u službi ravnopravnosti ljudi“ (v. *Politika* 1986b).

²³ Božidar Gagro, tada sekretar (ministar) prosvjete i kulture, objašnjavao je u prosincu 1986. članovima Predsjedništva CK SKH da je on tražio od Komisije za jezična pitanja da se još jednom izjasni, ali da je učinak njegova *forsiranja* bio loš, „ja ću vam sasvim jednostavno kazati da to nije direktno provedivo [...], mislim da na takav način, forsirajući ne možemo dobiti suradnju naših lingvista, sigurno ovih koji su sada u članstvu te komisije“ (v. *Sjednica* 1986d: VII/2).

ključcima“, a potvrda tomu jest da su u ljeto 1986. objavljene knjige Stjepana Babića *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku* i Radoslava Katičića *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*.²⁴ Podrazumijeva se pritom da nije problem u samoj tvorbi riječi ili sintaksi, nego u tome što obje knjige u svojem naslovu imaju naziv *hrvatski književni jezik*, koji nije u skladu s dokumentima radnih dogovora u kojima se jezik naziva *srpskohrvatski, hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*.²⁵ U TANJUG-ovu članku prenosi se ocjena vojvođanske Komisije da su „sugestije zagrebačkog savetovanja ostale bez bitnih reperkusija na društveno-političkom planu“, ističe obveza Saveza komunista da se „stvari klimu za nesmetan rad u jezičkoj oblasti“, što znači da „treba mobilisati sve progresivne snage na ovom zajedničkom poslu“ (Politika ekspres 1986, Oslobođenje 1986).

5. Treći radni dogovor: veljača 1987.

5.1. Predsjedništvo CK SKH, koje nakon Desetog kongresa SKH u svibnju 1986. radi u novom sastavu, na dnevni red sjednice 8. prosinca 1986. stavlja *Informaciju* o aktivnostima Radne grupe za provođenje stavova Predsjedništva CK SKH o jezičnoj politici u kojoj se – u jednom manjem segmentu – izvještava i o radnim međurepubličkim dogovorima. U priređenom radnom materijalu s tim u vezi stoji da „Predsjedništvo mora osnažiti ranije odluke i odrediti rok kad će ova tematika doći na njegovu sjednicu radi rasprave i usvajanja“ (Informacija 1986b: 12).

Na sjednici se isticala važnost međurepubličke suradnje, pritom je hrvatsko partijsko vodstvo bilo svjesno da ga partijski drugovi iz drugih republika i pokrajina sumnjiče da izbjegava svoje obveze pod pritiskom hrvatskoga jezičnog nacionalizma, ali na sjednici nije pronašlo način kako odgovoriti na to „jedno od dominantnih političkih pitanja“, tj. kako prevladati što prije „tu aktualnu situaciju“. Mladen Žuvela, predsjednik Radne grupe, podsjetio je na to da je zaključke i elaborat trebalo usvojiti Predsjedništvo CK SKH u svibnju 1986. (VI/3, VI/4). S tim u vezi Stanko Stojčević, predsjednik

²⁴ U sarajevskom *Oslobođenju* uz objavljene knjige S. Babića i R. Katičića najavljuju se knjige *Fonetika i fonologija* Dalibora Brozovića i *Morfologija* „Pavešić-Finka“, sva ta četiri priručnika „uobličene gramatiku hrvatskog književnog jezika“, što „će reći da će se stvoriti normativna gramatika isključivo na građi hrvatskog književnog područja, a to je kako je predočeno na nedavnom sastanku komisije Predsedništva PK SKV ,korak dalje, a ne bliže viđenju srpskohrvatskog književnog jezika kao zajedničko[g]“ (Oslobođenje 1986). Te najavljene dvije knjige, pričem je pogrešno navedeno autorstvo *Morfologije*, objavljene su 1991. u jednom svesku koji obuhvaća povijesni pregled hrvatskoga književnog jezika (M. Moguš), fonetiku (I. Škarić), fonologiju (D. Brozović) i morfologiju (S. Pavešić, S. Težak i S. Babić) pod naslovom *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika. Nacrti za gramatiku*, Zagreb, HAZU – Globus, 1991.

²⁵ Srpski su autori u svojim člancima prigovarali da naziv jezika u Babićevoj *Tvorbi* i Katičićevoj *Sintaksi* nije u skladu s radnim dogovorima (v. Cvetković-Sander 2011: 344). Tako npr. Zbiljić (1986) u novosadskom *Dnevniku* prigovara: „[...] naziv jezika na koricama navedenih knjiga nije u skladu sa zagrebačkim dogovorima i Zaključcima“.

Predsjedništva CK SKH, potvrdio je da su međurepublički dogovori „jedno centralno pitanje“ (VIII/5). I Celestin Sardelić bio je suglasan, „izvanredno je bitno“ da se nastavi suradnja na „jugoslavenskom planu, posebno kad je riječ o jezičnom zajedništvu“ (IV/5), „što se stvarno zbiva i nije li posrijedi odustajanje od naše najavljene orijentacije. To je jedno od dominantnih političkih pitanja koje se danas postavlja. Mislim da bismo trebali inzistirati da što prije prevladamo tu aktualnu situaciju“ (IV/5). Stipe Šušar govorio je o tome da „stvorio se dojam [...] u drugim republikama i sredinama da opet mi u Hrvatskoj eskiviramo, da smo možda pod pritiskom našeg jezičnog nacionalizma prisiljeni da eskiviramo“ (X/5). Na sjednici je Sardelić ezopovskim jezikom artikulirao da u drugim republikama političari mogu računati na suradnju s jezikoslovcima, a da je „objektivna politička činjenica“, „jedan od osnovnih problema“, to što takve suradnje u Hrvatskoj nema. Političari mogu i moraju „zadati jasne društvene kriterije, ciljeve i principe“, ali oni „ne mogu pisati jezične tekstove“. Bez suradnje s jezikoslovcima nije moguće nastaviti proces započet međurepubličkim dogovorima (v. Sjednica 1986d).²⁶

U konačnici Predsjedništvo u vezi s imperativnom preporukom Radne grupe o određivanju roka za izjašnjavanje i usvajanje dokumenata s radnih dogovora nije učinilo ništa konkretno, nego je lopticu odgovornosti vratilo Radnoj grupi. Obvezalo je Radnu grupu „da inicira i sudjeluje u zajedničkoj aktivnosti republičkih i pokrajinskih organa SK na području hrvatskosrpskog, odnosno srpskohrvatskog jezičnog područja“, da „intenzivira već započetu suradnju, dogovaranje i utvrđivanje jedinstvenog i zajedničkog pristupa i stava“ (Zapisnik 1986). Gotovo istodobno dok se u Zagrebu planira kako nastaviti „suradnju, dogovaranje i utvrđivanje“, u drugim republičkim i pokrajinskim partijskim centrima podržavaju se *Zaključci radnog dogovora* te računaju na utjecaj saveznog partijskog centra u njihovoj provedbi. Predsjedništvo PK SK Vojvodine koncem siječnja 1987. dalo je svoju podršku objavljenim *Zaključcima* i programskom dokumentu (elaboratu) te predložilo da se o svemu izjasne i „najviša rukovodeća tijela SKJ“ (Vjesnik 1987a).²⁷ U prvoj polovici veljače 1987. Predsjedništvo CK SK Srbije poziva Predsjedništvo CK SK Jugoslavije da se uključi u „rešavanje otvorenih pitanja“ u jezičnoj politici „na srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom govor-

²⁶ Celestin Sardelić: „mislim da bismo morali negdje biti svjesni“, „posve otvoreno ovdje govorim“, „u drugim sredinama osigurala se puna suglasnost između politike i nauke, i oni su tako i na svim dosadašnjim razgovorima nastupali“, „dok se u našim istupima to nije u punoj mjeri osiguralo. Ili se pak u javnosti stvorio takav utisak“, „uz svu našu dobru namjeru, politički funkcioneri, ne mogu pisati jezične tekstove“, „moramo stvoriti pretpostavke da u našoj sredini osiguramo puno jedinstvo na bitnim pitanjima između nauke i ... jer inače ne vidim kako ćemo, ja bih rekao nastaviti dalje ovaj proces ostvarivanja zajedništva na jugoslavenskom planu“ (Sjednica 1986d: IV/6, IX/7).

²⁷ Rečeno je u ocjeni stanja „posle zagrebačkog dogovora o jeziku“ na vojvodanskoj partijskoj sjednici da se u realizaciju „dobrih rešenja nije praktično ni krenulo“, a „jedna od osnovnih postavki tog dogovora bila je da bi valjalo zajedničkim snagama prići uređivanju srpskohrvatskog jezika u normativnom smislu“ (Karadžić 1986).

nom području“, a sličan je zahtjev uputilo i Predsedništvo PK SK Vojvodine (v. CK SKJ 1987).²⁸

5.2. Ne može se utvrditi jesu li aktivnosti drugih partijskih centara doista ubrzale hrvatsko partijsko vodstvo,²⁹ no u organizaciji Predsjedništva CK SKH održan je 18. veljače 1987. treći po redu „radni dogovor o aktualnim problemima jezika i jezične politike na srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom, hrvatskom ili srpskom govornom području“. Okupili su se u znatno izmijenjenu i u manjem sastavu u usporedbi s travanjским radnim dogovorom predstavnici centralnih komiteta BiH, Crne Gore, Hrvatske i Srbije, pokrajinskog komiteta SK Vojvodine te predstavnici republičkih i pokrajinskih komiteta [ministarstava] za prosvjetu i kulturu.³⁰

Dok je prvi i posebice drugi zagrebački radni dogovor dobio velik publicitet, za što su njegovi organizatori i sudionici bili vrlo zainteresirani, treći krug razgovora održan je iza čvrsto zatvorenih vrata.³¹ Nakon sjednice, tako je i dogovoreno – vjerojatno svje-

²⁸ Predsedništvo CK SK Srbije uputilo je Predsjedništvu CK SK Jugoslavije „Informaciju o jezičkoj problematici na srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom govornom području“ te pritom iskazalo „spremnost za nastavljjanje političke aktivnosti u vezi sa sređivanjem prilika u jezičkoj politici na srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom govornom području“ navodeći da bi „učešće Predsedništva CK SKJ u ovim aktivnostima značilo dragocen doprinos rešavanju otvorenih pitanja“. Sličnu informaciju i zahtjev uputilo je saveznom partijskom centru i Predsedništvo PK SK Vojvodine 18. 2. 1987. (v. CK SKJ 1987).

²⁹ Može se pretpostavljati da su u CK SK Hrvatske manje-više ipak bili obaviješteni o zbivanjima u drugim partijskim centrima. Na sjednici 10. prosinca 1986. spominje se vojvodanska sjednica (v. Dnevnik 1986), pritom je očito da su u Zagrebu dobro razumjeli da ih Vojvodani p(r)ozivaju na nastavak radnih dogovora (v. Sjednica 1986d: IV/5, X/6). U vezi s nastavkom razgovora o jeziku predstavnici CK SK Srbije uputili su u prosincu 1986. pismo Celestinu Sardeliću, članu Predsjedništva CK SKH zaduženom za „idejni sektor“, raspitujući se i predlažući „još jedan razgovor predstavnika svih zainteresovanih strana“ (v. Brborić 2000: 418).

³⁰ Izmijenjen sastav sudionika u vezi je s partijskim kongresima održanim sredinom 1986. kada su i na republičkim i na jugoslavenskoj razini izabrani novi članovi partijskih tijela. Sudionici sastanka: Nijaz Duraković, Jovo Medan, Nevenka Selimović, Milan Šipka (BiH); Marko Špadijer, Isak Kolpačina (Crna Gora); Vaso Milinčević, Branko Brborić, Đoko Stojčić (Srbija); Žika Berisavljević, Ilija Ćosić, Božidar Kovaček, Tomislav Ketig (Vojvodina); Mladen Žuvela, Celestin Sardelić, Božidar Gagro, Alfons Šoljan, Mira Šušvar (Hrvatska). Predstavnici Saveza komunista Kosova bili su pozvani, ali nisu došli na sastanak.

³¹ U internom pregledu pisanja javnih glasila CK SKH stoji da su o radnim dogovorima izvještavala „gotovo sva javna glasila“, a da su *Zaključke* objavili, uglavnom u cijelosti, *Vjesnik*, *Slobodna Dalmacija*, *Oslobođenje*, *Politika*, *Večernji list*, *Školske novine*, *Novi list*, dok je *Danas* opširno citirao dijelove *Zaključaka* (v. Pregled 1986: 17). Novinari, doduše, nisu bili pozvani ni na prva dva ciklusa radnih razgovora (kako je kritički ustvrdila Štajduhar 1986a), no o njima su bili obaviješteni, a nakon drugog ciklusa bila je organizirana konferencija za novinare.

Iz pregleda tiska može se s jedne strane izdvojiti *Vjesnikov* komentar u kojem se ističe uloga CK SKH, inicijatora i domaćina sastanka, prognozira da će okupljanje partijskih rukovodilaca imati „posljedice za budući razvoj ne samo jezičnih već i političkih odnosa u zemlji“, što je istodobno i jedan od odgovora onima „koji uporno nastoje dokazati, navodni, neprekinuti kontinuitet (još

sni da javnosti i nemaju podastrijeti nikakve konkretne rezultate – nije objavljena (ni najkraća) vijest o njezinu održavanju.

Na sjednici su, stoji u internom sažetku rasprave, razmatrana „neka aktualna pitanja jezične politike“, odnosno vođeni su razgovori, kako je rekao uvodničar i predsjedavajući Mladen Žuvela, „o ostvarenim i završenim poslovima“, o „akcijama koje bi trebalo poduzeti u narednom razdoblju“ (Rezime 1987: 1, 2). U konačnici sastanak je završio bez utvrđenih zaključaka, a naknadno je sâm organizator uobličio u trinaest točaka tekst – prijedlog zaključaka – naslovljen *Stavovi s radnog dogovora o jezičnoj politici održanog 18. veljače 1987. godine* (v. Stavovi 1987).

5.3. U 1. točki manifestno se tvrdi da „u zajedničkom dogovoru i akciji ne smije biti zastoja“, poziva se na akciju „u zajedničkim dogovorima, kojima treba dati prioritet“. No takav odlučan stav nije rezultat rasprave na sjednici, naime iz njezina tijeka nije razvidno zbog čega je do toga zastoja došlo, a nije usuglašen ni učinkovit način njegova prevladavanja. Savez komunista, izjavljuje se u 2. točki, dužan je osigurati „političku klimu za zajednički rad, a ostalo će raditi stručnjaci, lingvisti“. U vezi sa *Zaključcima radnog dogovora* i elaboratom *Aktualni problemi* rečeno je na početku sjednice da bi bilo korisno da se „na temelju današnjeg razgovora“ dovedu „do finala i da oni stvarno budu operativni“ (Rezime 1987: 3), no o tim dokumentima nije se raspravljalo. U 3. točki prijedloga zaključaka općenito se ustvrđuje da su „pojedina republička i pokrajinska rukovodstva SK“ verificirala te dokumente, a poziva se one koji to nisu učinili – bez određivanja rokova i konkretnih uputa – da „rasprave moraju dovesti do kraja, s tim da operativno treba razraditi zaključke toga radnog dogovora“.³² Treba ubrzati, navodi se u 4. točki, „akciju na ujednačavanju ustavnih definicija o jeziku, što je jedan prijedlog iz Zaključaka i radnog dogovora. Na tome treba raditi sinhronizirano. Bilo bi dobro formirati radnu grupu, da bi se došlo do što ujednačenijih rješenja“. Materijale s radnog dogovora treba poslati Predsjedništvu CK SKJ da bi se u okviru predstojećih promjena Ustava SFRJ „ažurirala i koordinirala rasprava o preciznijem definiranju ustavne materije o jeziku“ (7. točka).

Na popisu zadataka nalazi se pravopis i rječnik. „Formirati zajedničku pravopisnu komisiju ili radni stručni tim, koji će raditi na izradi inovirane verzije zajedničkog pra-

iz predratnog razdoblja) nacionalističke politike hrvatskog komunističkog rukovodstva“ (Pavić 1986). U NIN-u se s druge strane otvara i važno pitanje „hoće li se istrajati u praktičnom ostvarivanju zajedničkih stavova?“, bez zajedničkog pravopisa, gramatike i rječnika „ne može se u praksi negovati jedinstvo srpskohrvatskoga standardnog jezika“, zaključno: „U protivnom će i Zaključci radnih dogovora političara i lingvista u Zagrebu ostati mrtvo slovo na papiru“ (Vučelić i Vuković 1986: 35).

³² „Materijale i zaključke s radnog dogovora iz travnja 1986. godine pojedina republička i pokrajinska rukovodstva SK već su verificirala, ali neki još nisu. Oni koji to nisu učinili, rasprave moraju dovesti do kraja, s tim da operativno treba razraditi zaključke toga radnog dogovora“, v. Stavovi (1987).

vopisa, zasnovanog na cjelokupnoj građi hrvatskoga ili srpskoga jezika“ (5. točka) te „završiti latiničko izdanje Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika i to obaviti zajedničkim snagama“ (8).³³ U prijedlog *Stavova s radnog dogovora* ugrađeno je i formiranje odbora za jezična pitanja pri republičkim SSRN, odnosno predlaže se osnivanje takva odbora i na jugoslavenskoj razini u okviru SSRN Jugoslavije (6. točka),³⁴ utvrđivanje i realiziranje programa „stručnog i naučnog rada“, „treba odrediti nosioce, zadatke i rokove“ (9. točka) te razmatranje mogućnosti da se u Sarajevu „osnuje zajednički terminološki sustav“ (10. točka).

Poseban komentar iziskuju točke u kojima se tematizira objavljivanje nekoliko lingvističkih djela u Hrvatskoj u drugoj polovici 1986. godine. Riječ je o prijepornim točkama, naime na radnom dogovoru 18. veljače 1987. Anić-Silićev *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* diskreditiran je kao „separatni priručnik“, što su uostalom činili i srpski jezikoslovci pišući o *Pravopisnom priručniku* (v. Mićanović 2016). Navođen je taj priručnik – uz Babićevu *Tvorbu*, Katičićevu *Sintaksu* i Benešićev *Rječnik* – kao primjer normativističke aktivnosti koja ima cilj izgraditi poseban hrvatski jezični standard.

Nijaz Duraković, član Predsjedništva CK SK BiH, i Branislav Brborić, zamjenik predsjednika Republičkog komiteta za prosvetu i kulturu SR Srbije, isticali su se svojim polemičkim istupima, tj. više-manje otvorenom kritikom drugova iz CK SKH. Duraković je kritizirao normativističke aktivnosti kojima se „utvrđuje poseban jezički standard u Hrvatskoj“ (II/4), posebno se okomio na Anić-Silićev *Pravopisni priručnik*, „štetne posljedice izdavanja separatnog priručnika“ (II/3), „treba nam pravopis jezika, a ne pravopis varijante, jer bi se time varijante izdizale na rang posebnih jezika“ (II/6). Očekivao je „da se negativni efekti“ Anićeva i Silićeva odustajanja od radnih dogovora „eliminiraju ili bar ublaže“ (II/2). Duraković je „drugovima iz CK Hrvatske“ očitao bukvicu i zbog neispunjavanja obveze: zaključke i redigiran tekst elaborata poslali su sa zakašnjenjem od desetak mjeseci, točnije dva dana prije početka sjednice (II/1). Brborić, sudionik svih zagrebačkih i sarajevskih radnih sastanaka, ustvrdio je da su nakon objavljivanja Anić-Silićeva *Pravopisnog priručnika* – kojemu je dan „iako nevoljno, implicitni prolaz“ (III/5) – Babićeve *Tvorbe*, Katičićeve *Sintakse*, Benešićeva *Rječnika*, „doda li se k tome“ *Priručna gramatika* (1979), „sučeljeni s logikom svršenih činova, koja povlači ozbiljne kulturne i civilizacijske političke i ustavno-pravne konsekvence“

³³ Krajem 1967. objavljena su prva dva sveska rječnika Matice hrvatske i Matice srpske: *Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika, Knjiga prva: A-F, Knjiga druga: G-K* (Zagreb - Novi Sad), *Речник српскохрватског књижевног језика, Књига прва: А-Е; Књига друга: Ж-К (кочиште)* (Нови Сад - Загреб). Matica hrvatska u potpunosti je 1970. obustavila rad na *Rječniku*, a Matica srpska objavila je 1976. posljednji, šesti svezak *Речника*.

³⁴ Socijalistički savez radnog naroda (SSRN), „najmasovnija politička organizacija“ (v. Spahnjak 1984), bio je organiziran na teritorijalnom principu; SSRNH, „najmasovnija društveno-politička organizacija u socijalističkoj Hrvatskoj“, djelovala „u okviru plana i programa SKH-a“ (v. Jukić 2014: 304).

(III/6). Njegov je stav bio posve jasan: „politički i državni organi“ dužni su osigurati sve potrebne uvjete da se „Zaključci, koji su utvrđeni u dosadašnjim raspravama u Zagrebu, pretvore u stručno utemeljenu i efikasnu jezičku politiku na čitavom jednojezičkom području“ (IV/1), v. Dogovor (1987).

U prijedlog *Stavova s radnog dogovora* njegovi su sastavljači u CK SK Hrvatske ugradili vlastite stavove, one koje su na sastanku iznosili braneći se od prigovora partijskih drugova.³⁵ Lingvistička djela objavljena „u posljednje vrijeme u SR Hrvatskoj (Babić, Katičić, Benešić)“ autorska su djela „koja se ne mogu uzimati kao argument za odstupanje od stavova zajedničkih radnih dogovora“ (11. točka),³⁶ *Pravopisni priručnik*, koji je tiskan u skladu sa „Stavovima Predsjedništva CK SKH o aktualnim pitanjima jezične politike i zajedničkih dogovora“, autorsko je djelo, a o njegovoj primjeni odluku trebaju „donijeti odgovarajući organi“ (12. točka).³⁷ Konačno, u 13. točki utvrđuje se da će SK Hrvatske voditi koordinaciju „zajedničkih akcija“ do daljnega, „najdalje do kraja tekuće godine“. Drugim riječima, predstavnici Predsjedništva CK SKH sami su predložili da ih se razriješi obveza koordinacije međurepubličkih radnih dogovora.

5.4. Treći po redu krug radnih dogovora nije donio nikakav napredak u procesu međurepubličkih radnih dogovora. Ni proces usvajanja teksta elaborata i zaključaka iz travnja 1986. nije dovršen, a Predsjedništvo CK SKH uputilo je novi tekst, prijedlog *Stavova s radnog dogovora o jezičnoj politici održanog 18. veljače 1987.* u partijsku međurepubličku proceduru, koja, po svemu sudeći, nikada nije dovršena. U internoj informaciji koju je početkom siječnja 1988. pripremila Radna grupa za provođenje Stavova i Programa mjera Predsjedništva CK SKH o jezičnoj politici u 1987. godini šturo se navodi da su na tekst prijedloga „mogućih stavova u vezi s aktualnim pitanjima jezične politike“ svoje primjedbe „dali odgovarajući organi SK BiH, Srbije i Vojvodine“ (Informacija 1988: 4).

³⁵ Celestin Sardelić odgovorio je Durakoviću i Brboriću: obrazlagao je da „nema neke posebne političke potrebe“ da se otvara pitanje objavljivanja Anić–Silićeva pravopisa, odnosno da su sva spomenuta izdanja knjiga (Babić, Katičić, Benešić, Anić–Silić), „isključivo autorskog karaktera“. „Štiti se utisak kao da su problemi prisutni u jednoj sredini i da su problemi prisutni samo u Hrvatskoj. Svrha ovoga razgovora nije bila da svi dođu s punim izvještajem o stanju u svojoj sredini, problemima i pitanjima, ali nije dobro osjećanje, ako je ono točno, da su problemi jedino u našoj sredini i da se jedino tu sve bitno mora mijenjati“ (v. Rezime 1987: 17, 18).

³⁶ „Što se tiče lingvističkih djela izašlih u posljednje vrijeme u SR Hrvatskoj (Babić, Katičić, Benešić), riječ je o autorskim djelima i ona se ne mogu uzimati kao argument za odstupanje od stavova zajedničkih radnih dogovora“, v. Stavovi (1987).

³⁷ „Štampanje Pravopisnog priručnika hrvatskoga ili srpskoga jezika u skladu je sa Stavovima Predsjedništva CK SKH o aktualnim pitanjima jezične politike i zajedničkih dogovora. Kao autorsko djelo on je na raspravi i o njegovoj primjeni odluku trebaju donijeti odgovarajući organi“, v. Stavovi (1987).

Međurepubličko usuglašavanje prijedloga stavova s trećeg radnog dogovora nije bilo odviše relevantno, odnosno tekst toga prijedloga nije imao težinu dvaju programskih tekstova proizišlih iz drugog radnog dogovora. Tako npr. Predsjedništvo PK SK Vojvodine u travnju 1987. godine, godinu dana nakon drugog kruga i nepuna dva mjeseca nakon trećeg kruga radnog dogovora, daje „punu podršku dosadašnjim zajedničkim aktivnostima i inicijativama“ iz kojih su proistekli „zaključci s programskim dokumentom „Aktualni problemi jezika i jezične politike na srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom, hrvatskom ili srpskom govornom području““ (Vjesnik 1987b). U svibnju 1987. Predsjedništvo CK SK Crne Gore raspravlja o „aktuelnim idejno-političkim pitanjima ostvarivanja jezičke politike“, pri čemu se polazi od toga da su predstavnici četiriju republičkih i dvaju pokrajinskih komiteta Saveza komunista usvojili „zaključke o aktuelnim problemima jezika i jezičke politike na srpskohrvatskom (hrvatskosrpskom) govornom području“, a da su se u veljači 1987. dogovorili o društveno-političkim i stručnim aktivnostima u ostvarivanju „pomenutih zaključaka“ (CK SK CG 1987).³⁸

I na jugoslavenskoj partijskoj razini *Zaključci radnog dogovora*, premda nisu verificirani od svih republičkih i pokrajinskih partijskih centara, smatraju se temeljnim jezičnopolitičkim dokumentom. Na sjednici Komisije CK SKJ za idejno-politička pitanja u oblasti međunacionalnih odnosa u svibnju 1987. podržani su *Zaključci*, koji predstavljaju „platformu jezičke politike sa odgovorima na sva važnija pitanja službene upotrebe, zvaničnih određenja i osnovnih pitanja razvoja srpskohrvatskog jezika“. Komisija je tada ustvrdila da postoje „tendencije da se u aktuelnim raspravama o srpskohrvatskom jeziku *Zaključci* zanemare i sasvim ignorišu“, a i da je zbog važnosti „jezičke problematike, kao i inicijativa nekoliko republičkih i pokrajinskih organizacija“ Saveza komunista nužno da se „u saveznim organima SK razmotre“ pitanja jezične politike (CK SKJ 1987). Na istoj je sjednici Komisije Stipe Šuvar podsjetio na službeni zahtjev Predsjedništva PK SK Vojvodine upućen Predsjedništvu CK SKJ da se organizira sastanak „oko sudbine zajedničkih dogovora u Zagrebu“. Poticao je na „akciju koju kao politički činioци moramo provesti“ pozivajući se na *Stavove* Predsjedništva CK SKH iz prosinca 1985. te na dva dokumenta – *Zaključke radnog dogovora* i elaborat *Aktualni problemi* – iz travnja 1986. (v. Šuvar 1988a: 186, Šuvar 1987a). Mobilizacijski učinak postignut na sjednici Komisije CK SKJ za idejno-politička pitanja jest – doduše s višemjesečnom odgodom – sastanak predstavnika četiriju republičkih i dvaju pokrajinskih komiteta u organizaciji Predsjedništva CK SK Jugoslavije početkom listopada 1987.

³⁸ Predsjedništvo CK SK Crne Gore na sjednici 11. svibnja 1987. raspravlja u prvom redu o internom radnom materijalu *Aktuelna pitanja jezika i jezičke politike u Crnoj Gori*, koji je priređen 11. 3. 1987, v. CK SK CG (1987).

6. „Predlog Stavova i zaključaka“

6.0. Radni sastanak članova predsjedništava i izvršnih sekretara koji su u Predsjedništvu CK SKJ te u predsjedništvima centralnih komiteta SK BiH, Crne Gore, Hrvatske i Srbije i pokrajinskih komiteta SK Kosova i Vojvodine „neposrednije zaduženi i za pitanja jezičke politike“ održan je 1. listopada 1987. u organizaciji Sektora za idejni i teorijski rad Predsjedništva CK SKJ. Sastanak je upriličen u okviru priprema Predsjedništva da se na jednoj od sjednica planiranih u listopadu razmotri „Aktuelna idejno-politička pitanja ostvarivanja jezičke politike i zadatke Saveza komunista“ (CK SKJ 1987). Velika većina prisutnih na tom sastanku sudjelovala je u zagrebačkim radnim dogovorima, među njima Živan Berisavljević i Milan Šipka u sva tri kruga, Stipe Šušar u prva dva, a Isak Kalpačina, Jovo Medan, Vaso Milinčević, Marko Špadijer i Mladen Žuvela u trećem krugu radnih dogovora.³⁹ Drugim riječima, okupili su se na drugom mjestu, u drugom organizacijskom formatu, ali zapravo po istom poslu. Bio je to, kako, po svemu sudeći, točno pretpostavlja Brborić (2000: 440), „poslednji pokušaj da se stvarno uspostavi koordinirana jezička politika u SFRJ“.

U skladu sa zaključcima beogradskog sastanka u Sektoru za idejni i teorijski rad Predsjedništva CK SK Jugoslavije reciklažnim je postupkom načinjen tekst „predlog Stavova i zaključaka o aktuelnim pitanjima jezičke politike na srpskohrvatskom jezičkom području“ na osnovi *Zaključaka radnog dogovora* iz travnja 1986.⁴⁰ Tekst prijedloga ponešto je reduciran, manje ambiciozan travanjski popis „društvenih i stručnih aktivnosti“, sadrži nastavak rada na izdavanju latinične verzije rječnika, ali ne i pripremanje drugog izdanja tog rječnika, ne sadrži ni što hitniju izradu jednodimenzionalnog rječnika, a ni izradu suvremene gramatike „srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog, hrvatskog ili srpskog standardnog jezika i drugih neophodnih priručnika“.⁴¹ Izostavljeni su i ciljevi poput „intenzivirati naučnoistraživački rad u području jezika, zasnovan na marksističkim pogledima i tekovinama suvremene lingvističke misli“, „treba poticati i podržati dalje redovno organiziranje jugoslavenskih i međunarodnih znanstvenih skupova sa

³⁹ Sudionici beogradskog radnog sastanka: Jovo Medan, Milan Šipka (BiH), Marko Špadijer, Isak Kalpačina (Crna Gora), Mladen Žuvela (Hrvatska), Vaso Milinčević (Srbija), Milan Gvozdić (Kosovo), Živan Berisavljević (Vojvodina), predstavnici Predsjedništva CK SKJ Stipe Šušar i Boris Mužević te predsjednik Komisije CK SKJ za idejno-politička pitanja u oblasti međunarodnih odnosa Dušan Dragosavac.

⁴⁰ „Predlog Stavova i zaključaka“ jest tekst od nepune dvije i pol kartice, a tekst *Zaključaka radnog dogovora* obaseže nepunih deset kartica.

⁴¹ U optjecaju je bio niz planiranih standardnojezičnih priručnika. U internom se dokumentu Izvršnog vijeća Sabora iz ožujka 1987. navodi da je Komisija za jezik zaključila da se pripremi „jednodimenzionalni rječnik hrvatskog ili srpskog/srpskohrvatskoga književnog jezika suradnjom na jugoslavenskom planu“, ista je Komisija „predložila pokretanje inicijative za izradu normativne gramatike kao i dva posebna projekta: Poredbeni jezični savjetnik, te hrvatsko-srpska razmjena riječi, koji bi pridonio uklanjanju predrasuda o predodređenosti i striktnoj vezanosti jedinica u jeziku za jednu varijantu“ (Informacija 1987: 4, 5).

različitom lingvističkom tematikom, kao i ažurno objavljivanje rezultata tih skupova“ (v. Zaključci 1986).

6.1. U 1. točki prijedloga *Stavova i zaključaka* Predsjedništvo CK SKJ ocjenjuje „da je koordinacija i sinhronizacija aktivnosti i organizovanih socijalističkih snaga“ preduvjet uspješnog ostvarivanja „zajednički utvrđene jezičke politike na području srpskohrvatskog, odnosno hrvatskog ili srpskoga jezika“. Upozorava na to da nedovoljna „povezanost ili jednostrano oslanjanje na samostalne akcije blokira realizaciju zajednički utvrđenih poslova i zadataka“ te poziva da se što prije uspostavi „jedinstvo akcije, naročito u onim poslovima i zadacima koji su u ovom trenutku aktuelni, a čije je izvršenje otežano i zbog različitih pristupa, pa i više ili manje prikrivenih otpora, u pojedinim sredinama“.

Jedno je „od osnovnih određenja i stavova“, navodi se u 2. točki, uvažavanje činjenice da je srpskohrvatski/hrvatskosrpski jezik četiriju naroda „i svih drugih kojima je to maternji jezik“. Smatraju se politički neprihvatljivim „one tendencije i ona tumačenja“ kojima se posebnosti u tome jednom zajedničkom jeziku „stavljaju u funkciju njegovog razdvajanja na dva ili više nacionalnih, odnosno republičkih jezika“.

Nakon zaključka manifestnog sadržaja slijede oni s konkretnim poslovima i zadacima. Prvi od njih jest ujednačavanje ustavnih odredbi te se s tim u vezi predlaže „model ustavne odredbe“ (3. točka) kakav bi trebao biti ugrađen u republičke i pokrajinske ustave. Taj predloženi model u osnovi je preuzet iz elaborata *Aktualni problemi*, točnije znatno skraćen uz sitne tekstualne izmjene:

U Socijalističkoj Republici (naziv republike) u javnoj je (službenoj) upotrebi hrvatskosrpski/srpskohrvatski (srpskohrvatski/hrvatskosrpski) standardni jezik – zajednički jezik Crnogoraca, Hrvata, Muslimana i Srba i svih drugih kojima je to maternji jezik – sa specifičnostima koje odgovaraju tradiciji, jezičkoj stvarnosti i kulturi (navesti naziv ili nazive naroda koji žive u republici) naroda u republici.

I pravopis i rječnik na popisu su gorućih („što pre“, „neophodno je odmah“) zadataka. Potrebno je „što pre organizovati“ zajednički rad na izradi pravopisa „kako bi se sprečilo nametanje autorskih pravopisa kao norme za pojedine sredine, jer je to u suprotnosti sa osnovnim načelima jezičke politike utvrđene tokom zajedničkog rada na stvaranju uslova za dalji razvoj srpskohrvatskog, odnosno hrvatskog ili srpskog jezika“. Utvrđuje se i da „neophodno je odmah zajednički i dogovorno formirati grupu stručnjaka“ koja će raditi na pravopisu, a u jednoj rečenici navodi se da na isti način treba pristupiti i zajedničkom radu na stručnim terminologijama (4. točka). U 5. točki stoji i da „neophodno je odmah“ nastaviti rad na izdavanju „latiničke verzije Rječnika dviju Matica“ i cjelokupan posao završiti do kraja 1988. godine. Potrebno je osnovati posebna tijela, „najkasnije do kraja 1987. godine“, ondje gdje nisu osnovana, za pita-

nja jezika i jezične politike u okviru SSRN-a u republikama i pokrajinama, odnosno na jugoslavenskoj razini (6. točka), a u 7. točki pozivaju se ta tijela (dakle i ona koja su osnovana i ona koja tek treba osnovati) da „iniciraju i organizuju nastavak rada na donošenju jezičkih kodeksa pri organizacijama javnog informisanja“.

Stipe Šušar, tada koordinator sektora za idejni i teorijski rad Predsjedništva CK SK Jugoslavije,⁴² poslao je sredinom listopada 1987. predsjedništvima četiriju centralnih i dvaju pokrajinskih komiteta pismo koje sadrži *Informaciju o daljim zadacima u jezičkoj politici*, izvještaj koji pokriva razdoblje od prosinca 1985. do listopada 1987. godine, i prijedlog teksta *Stavovi i zaključci* s molbom da taj tekst partijska predsjedništva u Zagrebu, Sarajevu, Titogradu, Beogradu, Novom Sadu i Prištini razmotre i da „svoje konkretne primedbe i predloge što pre“ dostave Predsjedništvu CK SKJ „u cilju pripreme sednice Predsedništva o ovim pitanjima“ (Brborić 2000: 435).

6.2. Pozivu najvišeg partijskog tijela odazvala su se, može se ustvrditi na osnovi novinskih izvještaja i dostupne arhivske građe, do konca 1987. partijska predsjedništva Vojvodine, BiH i Srbije, a Predsjedništvo CK SK Hrvatske očitovale se pak krajem siječnja 1988.⁴³ Vojvođansko partijsko vodstvo ažurno je prihvatilo početkom studenog 1987. „ponuđene zaključke Predsedništva CK SKJ o aktuelnim pitanjima jezičke politike na hrvatskom ili srpskom jezičkom području“ uz „više konkretnih sugestija za poboljšanje [t]og materijala“ (Tomić 1987).⁴⁴ Gotovo istodobno i Predsjedništvo CK SK BiH prihvatilo je materijal Predsjedništva CK SKJ „o aktuelnim pitanjima jezičke politike“ uz „više konkretnih sugestija i prijedloga za definisanje pojedinih pitanja u ponuđenom materijalu“ (Oslobođenje 1987a). Bosansko-hercegovačko partijsko vodstvo pritom je usvojilo i objavilo u prosincu 1987. vlastite „ocjene i stavove“, dokument u kojem je u devet točaka iznijelo „idejno-politička pitanja ostvarivanja književnojezičke politike“ (Oslobođenje 1987b).⁴⁵ Predsjedništvo CK SK Srbije krajem prosinca 1987.

⁴² U Predsjedništvu CK SKJ, koje se konstituiralo nakon 13. kongresa SKJ koncem lipnja 1986. godine, Šušar je bio koordinator sektora za idejni i teorijski rad (Šušar 1989: 349), a na dužnosti predsjednika Predsjedništva CK SKJ bio je od konca lipnja 1988. do sredine svibnja 1989. godine, kada kao predstavnik SR Hrvatske postaje član Predsjedništva SFRJ.

⁴³ Stipe Šušar upozorio je koncem 1987. članove hrvatskog partijskog vodstva da se sjednica Predsjedništva CK SKJ odgađa „najviše zbog toga što iz Hrvatske nema nikakve reakcije“, a prema njegovim riječima predsjedništva CK SK BiH, Crne Gore i Vojvodine već su zasjedala i zauzela svoje stavove (v. Sjednica 1987: 4–5). U Državnom arhivu Crne Gore, a ni u pregledanom dnevnom tisku, nije bilo moguće naći potvrdu da su se Crnogorci odredili spram predloženih zaključaka i stavova Predsjedništva CK SKJ.

⁴⁴ Vojvodani su smatrali da se Predsjedništvo CK SKJ ne bi trebalo upuštati u određivanje modela za ustavno-pravne formulacije bilo kojeg pitanja, pa ni ustavno-pravnu formulaciju o srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom jeziku u službenoj upotrebi (Tomić 1987). Drugim riječima, nisu prihvatili predloženi model kakav se navodi u tekstu *Stavovi i zaključci* Sektora za idejni i teorijski rad Predsjedništva CK SKJ.

⁴⁵ „U ovom trenutku“, navodi se u dokumentu (7. točka), „najaktuelnija je potreba da se energično i bez odlaganja pristupi realizaciji programa i aktivnosti naznačenih“ uz ostalo i u „Zaključcima

podržalo je „predlog stavova i zaključaka Predsedništva CK SKJ o aktualnim pitanjima jezičke politike na srpskohrvatskom, hrvatskom ili srpskom govornom području“, koji je na sjednici opisan kao rezultat dvogodišnjih aktivnosti republičkih i pokrajinskih komiteta SK i „naučnih radnika“ s ciljem poticanja i intenziviranja suradnje „u pitanjima jezika i jezičke politike na srpskohrvatskom govornom području“ koje obuhvaća četiri republike i dvije pokrajine (Petrović i Čedić 1987).

Radna grupa zadužena za provođenje *Stavova o aktualnim pitanjima jezične politike* izradila je prijedlog mišljenja Predsjedništva CK SKH o radnom materijalu Sektora za idejno i teorijski rad. O tome se prijedlogu teksta Radne grupe raspravljalo na sjednici Predsjedništva 25. siječnja, a u konačnici je, gotovo bez ikakvih izmjena, prihvaćen dokument naslovljen *Stavovi Predsjedništva CK SKH o radnom materijalu Sektora CK SKJ za idejno-teorijski rad o „Aktualnim idejno-političkim pitanjima ostvarivanja jezične politike i zadacima Saveza komunista“* te upućen Sektoru kao stav Predsjedništva CK SKH.⁴⁶

Radna grupa Predsjedništva CK SKH temeljito je redigirala materijal Sektora za idejni i teorijski rad, i to ne samo prijedlog stavova i zaključaka u sedam točaka, što je u skladu s molbom Predsjedništva CK SKJ, nego i uvodni dio materijala u kojem se donosi recentni pregled u šest točaka „zajedničkih aktivnosti na ostvarivanju jezičke politike na srpskohrvatskom, odnosno hrvatskom ili srpskom jezičkom području“. U dokumentu oblikovanu u CK SKH na nepunih se sedam stranica predlažu – bez ikakva komentara ili obrazloženja (tek „predlažemo da glasi“, „predlažemo da se briše“) – izmjene u tekstu radnog materijala.

Radnog dogovora predstavnik četiri centralna i dva pokrajinska komiteta SK na srpsko-hrvatskom govornom području [...] Treba podržati inicijativu iz Zaključaka Radnog dogovora predstavnik centralnih komiteta SK Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske i Srbije i pokrajinskih komiteta SK Kosova i Vojvodine o aktualnim problemima jezika i jezičke politike na srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom, hrvatskom ili srpskom govornom području da se razmotre odredbe o nazivu i službenoj upotrebi jezika u Ustavu SFRJ i ustavima socijalističkih republika Srbije, Hrvatske, Crne Gore, Bosne i Hercegovine i socijalističkih autonomnih pokrajina Kosova i Vojvodine, te predložiti rješenja kojima će se formulacije u republičkim i pokrajinskim ustavima na srpskohrvatskom govornom području što više približiti“, v. Oslobođenje (1987b).

⁴⁶ Na sjednici Predsjedništva CK SKH 18. 1. 1988. utvrđeno je da će Radna grupa Predsjedništva CK SKH zadužena za provođenje *Stavova o aktualnim pitanjima jezične politike* izraditi prijedlog mišljenja o radnom materijalu Sektora CK SKJ za idejno-teorijski rad (v. Sjednica 1988a: 7). Taj prijedlog – naslovljen *Mišljenje radne grupe o radnom materijalu Sektora CK SKJ za idejno-teorijski rad o „Aktualnim idejno-političkim pitanjima ostvarivanja jezične politike i zadacima Saveza komunista“ s prijedlogom izmjena i dopuna* (22. 1. 1988) – predmet je rasprave na sjednici Predsjedništva CK SKH 25. siječnja. Tada je prihvaćena konačna inačica teksta – dokument je naslovljen *Stavovi Predsjedništva CK SKH o radnom materijalu Sektora CK SKJ za idejno-teorijski rad o „Aktualnim idejno-političkim pitanjima ostvarivanja jezične politike i zadacima Saveza komunista“*. Na sjednici je Mladen Žuvela objašnjavao da je taj radni materijal „u velikoj mjeri“, „u osnovnim elementima“ sličan *Zaključcima*, ako se prihvati, „faktički se može smatrati“ da su usvojeni *Zaključci*. Pritom nije spomenuto da je tekst *Zaključaka* četiri puta duži nego radni materijal, „predlog Stavova i zaključaka“ (v. Sjednica 1988b: II/3).

Ovdje se donosi nekoliko redaktorskih zahvata Radne grupe Predsjedništva CK SKH (v. Stavovi 1988) u izvorni tekst radnog materijala Sektora za idejni i teorijski rad (v. CK SKJ 1987) iz kojih se ponajbolje iščitavaju stavovi hrvatskog partijskog vodstva o „aktualnim idejno-političkim pitanjima ostvarivanja jezične politike i zadacima Saveza komunista“. Drugim riječima, tekstualne izmjene simptomatično ukazuju na to što su u CK SKH osjećali kao jezičnopolitička prijemna mjesta.

a) U uvodnoj 2. točki radnog materijala stoji:

Na tim dogovorima razmatrani su aktualni problemi jezika i jezičke politike na hrvatskosrpskom/srpskohrvatskom, hrvatskom ili srpskom govornom području i postignuta puna saglasnost u pogledu ocene stanja, osnovnih načela jezičke politike i glavnih pravaca i sadržaja društveno-političkih i stručnih aktivnosti u ovom području, što je sve formulirano u „Zaključcima radnog dogovora [...]“. „Zaključke“ su posle toga razmatrala i podržala predsjedništva CK SK Crne Gore, Bosne i Hercegovine i Srbije i PK SK Vojvodine“.

Predsjedništvo CK SKH predlaže novi tekst s nekoliko važnih izmjena: briše se tvrdnja da je postignuta puna suglasnost, mijenja naslov dokumenta u *Prijedlog zaključaka*, premda je on publiciran pod naslovom *Zaključci radnog dogovora*, predlaže formula-cija iz koje nije razvidno da su svi partijski centri razmotrili i podržali *Zaključke* osim kosovskog i – hrvatskog.

Na tim dogovorima razmatrani su aktualni problemi jezika i jezične politike na hrvatskosrpskom/srpskohrvatskom, hrvatskom ili srpskom govornom području. Pri tom je u cilju [...] izrađen „Prijedlog zaključaka radnog dogovora [...]“ o kome su se trebala izjasniti predsjedništva centralnih i pokrajinskih komiteta Saveza komunista (Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske, Srbije, Vojvodine i Kosova).

b) U radnom materijalu u 3. uvodnoj točki u posebnom se odlomku tematizira ustavna odredba o nazivu jezika u Ustavu SR Hrvatske.

O predloženoj ustavnoj definiciji jezika u Ustavu SRH na radnom sastanku u Predsjedništvu CK SKJ 1. X 1987. izraženo je jedinstveno mišljenje da bi se ona trebala doraditi kako bi se izbjeglo razdvajanje jednog jezika na više nacionalnih ili republičkih jezika. Izražena je zabrinutost zbog javno publicirane izjave Znanstvenog vijeća zavoda za jezik u Zagrebu, koje se energično protivi bilo kakvom menjanju sadašnje definicije jezika u Ustavu SR Hrvatske i zahteva da se jezička politika prepusti isključivo stručnjacima.

Redaktori u CK SKH bez riječi obrazloženja navode: „Strana 5, alineja 2 predlažemo da se briše.“ Ni jedan redaktorski prijedlog nije obrazložen, pa tako ni prijedlog o brisanju „alineje“. Takav je prijedlog, po svemu sudeći, utemeljen u stavu da se o Ustavu SR Hrvatske, pa tako i o ustavnoj jezičnoj odredbi, rasprava vodi i u konačnici odlučuje u Hrvatskoj.

c) U 3. uvodnoj točki radnog materijala u posebnom se odlomku tematizira i pravopisna problematika, konkretno – pravopisni priručnik objavljen u Hrvatskoj.

Stručno telo za pitanja standardizacije nije formirano, niti je još došlo do bilo kakvog organizovanog zajedničkog rada stručnjaka sa čitavog područja. U Hrvatskoj je u međuvremenu objavljen ranije pripremljeni pravopisni priručnik, koji je naišao na burne polemike u javnosti, usled čega je odložena njegova promocija u službeni pravopis u SR Hrvatskoj. Iz svih drugih republika i pokrajina insistira se na tome da se organizuje zajednički rad na izradi novih pravopisnih normi.

Predsjedništvo CK SKH skraćuje taj odlomak, briše dio u kojem se Hrvatska proziva kao „pravopisni slučaj“, odnosno sumnjiči/optužuje za „pravopisni separatizam“.

Stručno tijelo za pitanje standardizacije nije formirano niti je još došlo do bilo kakvog organiziranog zajedničkog rada stručnjaka na čitavom području, a potrebno je svakako organizirati zajednički rad na izradi novih pravopisnih normi.

d) U radni materijal ugrađena je i informacija o zagrebačkom radnom dogovoru održanom u veljači 1987. U 4. uvodnoj točki navodi se:

U cilju intenziviranja zajedničkih aktivnosti na sprovođenju Zaključaka i uključivanju CK SKJ u ove aktivnosti održan je, 18. 2. 1987, u Predsedništvu CK SK Hrvatske radni dogovor predstavnika centralnih komiteta SK BiH, Crne Gore, Hrvatske i Srbije i pokrajinskih komiteta SK Kosova i Vojvodine. Načinjen je „Prijedlog stavova“ čije je usvajanje još u postupku, dok se razmotre primedbe i sugestije pojedinih učesnika (Vojvodina, Srbija, BiH).

U trećem stavu se obavezuju republička i pokrajinska rukovodstva SK, koja još nisu verifikovala „Zaključke s radnog dogovora iz travnja 1986“, da to učine s tim da operativno razrade zaključke toga radnog dogovora.

Takođe, predlaže se formiranje zajedničke radne grupe koja bi radila na ujednačavanju ustavnih definicija o jeziku, kao i zajedničke pravopisne komisije, odnosno stručnog tima koji će raditi na izradi inovirane verzije zajedničkog pravopisa zasnovanog na celokupnoj građi hrvatskog ili srpskog jezika.

Predviđa se i upućivanje materijala sa radnog dogovora Predsedništvu CK SKJ kako bi se, u sklopu predstojećih promena u Ustavu SFRJ, ažurirala i koordinirala rasprava o preciznijem definiranju ustavne materije jezika.

Informacija o zagrebačkom radnom dogovoru utemeljena je u tekstu *Stavovi s radnog dogovora o jezičnoj politici održanog 18. veljače 1987.* napisanu u CK SK Hrvatske, što znači da su je sastavljajući u Sektoru za idejni i teorijski rad napravili činjenično korektno. Redigirajući u siječnju 1988. radni materijal, predstavnici CK SK Hrvatske brišu gotovo polovicu teksta. U korigiranoj informaciji nema ni riječi o tome da se na trećem radnom dogovoru predlagala zajednička pravopisna komisija, a imperativna obveza verifikacije zaključaka i njihove operativne razrade relativizirana je formulacijom o potrebi rasprave i usvajanja prijedloga zaključaka.

U cilju intenziviranja zajedničkih aktivnosti održan je 18. 2. 1987. godine u Predsjedništvu CK SKH radni dogovor predstavnika centralnih komiteta SK BiH, Crne Gore, Hrvatske i Srbije i pokrajinskih komiteta SK Kosova i Vojvodine. Tom prilikom je sačinjen rezime razgovora s prijedlogom stavova čije je usvajanje još u postupku. U njima je još jednom istaknuta potreba rasprave i usvajanja prijedloga zaključaka radnog dogovora iz travnja 1986. godine te formiranja i rada zajedničke radne grupe koja bi koordinirala aktivnosti u Savezu komunista u vezi rasprava o ustavnim definicijama o jeziku.

CK SKH u svojim stavovima o radnom materijalu Predsjedništva CK SKJ donosi nekoliko krupnih primjedbi na „predlog Stavova i zaključaka o aktuelnim pitanjima jezičke politike na srpskohrvatskom jezičkom području“.

e) Sastavljači prijedloga stavova i zaključaka 1. točku završavaju rečenicom:

Stoga je neophodno što pre uspostaviti jedinstvo akcije, naročito u onim poslovima i na zadacima koji su u ovom trenutku aktuelni, a čije je izvršavanje otežano i zbog različitih pristupa, pa i više ili manje prikrivenih otpora, u pojedinim sredinama.

U CK SK Hrvatske predlažu kraću rečenicu, izostavlja se dio u kojem se *pojedine sredine* (cilja se na Hrvatsku?) sumnjiče zbog pružanja otpora, ponavlja se privrženost *jedinstvu akcije*, ali se dodaje – na *ravnopravnim osnovama*.

Stoga je neophodno što prije uspostaviti jedinstvo akcije, na ravnopravnim osnovama, naročito u onim poslovima i na zadacima koji su u ovom trenutku aktuelni.

f) U tekstu prijedloga stavova i zaključaka, u 2. točki, zaključuje se sljedeće:

Politički su neprihvatljive one tendencije i ona tumačenja kojima se ove posebnosti ne tretiraju kao realna svojstva i prirodna dimenzija razvoja ovoga jezika već se stavljaju u funkciju njegovog razdvajanja na dva ili više nacionalnih, odnosno republičkih jezika.

Predsjedništvo CK SKH suglasno je sa zaključkom, no rečenici u kojoj se stigmatiziraju separatističke tendencije – u jezičnopolitičkom diskursu u pravilu se odnose na hrvatske jezikoslovce⁴⁷ – dodaje da su neprihvatljive i unifikacijske/unitarističke tendencije.

Politički su neprihvatljive one tendencije i ona tumačenja kojima se ove posebnosti ne tretiraju kao realna svojstva i prirodna dimenzija razvoja ovoga jezika

⁴⁷ Odlična ilustracija takva stava jest rečenica koju Milan Šipka, tada predsjednika Odbora RK SSRN BiH za pitanja jezičke politike, izgovara na trećem radnom dogovoru u Zagrebu: „Utisak o separatističkoj orijentaciji u Hrvatskoj široko je rasprostranjen kod običnih ljudi u našim sredinama“ (v. Rezime 1987: 31).

već se stavljaju u funkciju njegovog razdvajanja na dva ili više nacionalnih, odnosno republičkih jezika, ali i tendencije unifikacije putem obnove jezičnog monolita i unitarizma.

g) Prijedlog stavova i zaključaka sadrži u 3. točki model ustavne odredbe „čiji su sastavni elementi utvrđeni tokom zajedničkih dogovora“ (v. odjeljak 6.1.). Ovdje je rečeno da je taj prijedlog ustavne jezične odredbe u osnovi preuzet iz elaborata *Aktuelni problemi*, a i da je na Predsjedništvu CK SKH u svibnju 1987. s tim u vezi bilo kritičkih opservacija. Naime da se u hrvatski Ustav neće ugrađivati formulacije koje su „gotovo identične, historijski prevaziđenom unitarističkom monolitu“ (Celestin Sardelić, v. ovdje bilj. 20). U siječnju 1988. Predsjedništvo CK SKH ne upušta se, korigirajući radni materijal Sektora za idejni i teorijski rad, u kvalifikacije predloženog modela ustavne odredbe, tek suho predlaže da se taj tekst „ne unosi u Stavove i zaključke“.

h) Ključna točka prijedloga stavova i zaključaka uz ujednačavanje ustavnih formulacija jest izrada pravopisa (4. točka):

Potrebno je što pre organizovati zajednički rad na izradi pravopisa kako bi se sprečilo nametanje autorskih pravopisa kao norme za pojedine sredine, jer je to u suprotnosti sa osnovnim načelima jezičke politike utvrđene tokom zajedničkog rada na stvaranju uslova za dalji razvoj srpskohrvatskog, odnosno hrvatskog ili srpskog jezika. U tu svrhu neophodno je odmah zajednički i dogovorno formirati grupu stručnjaka koja će raditi na materiji pravopisa i za to zadužiti komuniste u republičkim i pokrajinskim komitetima za obrazovanje i kulturu. Na isti način treba pristupiti i zajedničkom radu na raznim stručnim terminologijama.

CK SKH predlaže kraći tekst, što znači da se posve briše formulaciju o *nametanju autorskih pravopisa* kojom se cilja na Anić–Silićev *Pravopisni priručnik*, pritom se i namjesto operativnog zadatka „formirati grupu stručnjaka“ sugerira da prvo treba „stvarati uvjete“ za uspostavljanje suradnje.

Potrebno je što prije organizirati zajednički rad na izradi pravopisa. U tu svrhu potrebno je stvarati uvjete da se uspostavi efikasna i radna suradnja iz svih sredina stručnjaka koji će autonomno i zajednički raditi na materiji pravopisa i za to zadužiti komuniste u republičkim i pokrajinskim komitetima za obrazovanje i kulturu. Na isti način treba pristupiti i zajedničkom radu na raznim stručnim terminologijama.

6.3. Predsjedništvo CK SK Hrvatske prihvaćajući „predlog Stavova i zaključaka“, uza sve primjedbe i redaktorske zahvate, obvezalo se na ispunjavanje zadataka u njemu navedenih: izmjena ustavne jezične odredbe, zajednički rad na pravopisu (i na „raznim stručnim terminologijama“), izdavanje latinične inačice rječnika Matice hrvatske i Matice srpske, osnivanje odbora za jezična pitanja pri SSRN-u, koji će biti zaduženi za izradu jezičnih kodeksa „pri organizacijama javnog informisanja“ (v. CK SKJ 1987:

9). Međutim samo preuzimanje tih zadataka za hrvatsko partijsko vodstvo nije bilo problematično. I to ne samo zato što je oportuno prihvaćati načelne zadaće i njihove rokove koji su na vrlo dugu štapu nego i stoga što je većina njih – izuzev zajedničkog rada na pravopisu (i na „raznim stručnim terminologijama“) – podudarna sa zadacima koje je u prosincu 1985. ugradilo u vlastite *Stavove o aktualnim pitanjima jezične politike*, odnosno u *Program mjera u oblasti jezične politike*. S obavljanjem tih zadataka – izdavanje latinične inačice rječnika dviju matica, osnivanje odbora za jezik pri SSRNH, izmjena jezične odredbe u Ustavu SRH – počelo se u CK SKH dakle i (znatno) prije negoli je u jugoslavenskom partijskom centru utvrđen „predlog Stavova i zaključaka“. U konačnici je od tih triju zadataka do konca 1980-ih obavljen samo jedan – osnivanje odbora za jezik.

Ambiciozno je u *Programu mjera* siječanj 1986. određen kao rok za osnivanje odbora za jezičnu politiku pri SSRNH. U istom dokumentu u kojem se određuje osnivanje odbora u posebnim točkama taj se odbor zadužuje za organiziranje redovitih stručnih savjetovanja za lektore i redaktore „u novinama, na radiju i televiziji, te u izdavačkim radnim organizacijama“, odnosno za vođenje redovitih razgovora „s direktorima i urednicima javnog informiranja i izdavačkih kuća u vezi s konkretnim pitanjima ostvarivanja jezične politike“ (v. Program 1985: t. 8 i 9).⁴⁸ Postupak se predlaganja i izbora članova odbora ipak znatno odužio, posebice su „ozbiljne teškoće“ priječile odabir njegova člana – ponuđenu dužnost odbilo je zaredom 15 pojedinaca! – tako da je mukotrpan proces konstituiranja Odbora za jezičnu politiku Predsjedništva RK SSRN Hrvatske okončan tek sredinom travnja 1988. (Informacija 1988: 16).⁴⁹

⁴⁸ Članovi Saveza komunista „u svim izdavačkim i novinsko-informativnim radnim organizacijama“ obvezuju se održati sastanke na kojima će se „razmotriti pravne akcije na provođenju zadataka“, „sagledati jezična politika u vlastitoj sredini i izraditi vlastite programe neposrednih i dugoročnih aktivnosti“ (10. točka, v. Program 1985). U skladu s *Programom mjera* kraću samoanalizu vlastite jezične politike napravila je novinska kuća „Vjesnik“ (*Pitanja jezične politike u Vjesnikovim izdanjima*, 23. 11. 1987) i Radiotelevizija Zagreb (*Jezična politika i praksa u RTZ*, 11. 12. 1987), v. Sjednica (1988a).

⁴⁹ Predsjedništvo RK SSRNH 27. prosinca 1985. predložilo je, nakon što je dobilo imperativnu direktivu Predsjedništva CK SKH, osnivanje svojega jezičnog odbora. U ožujku 1988. prihvaćen je prijedlog o članovima Odbora za jezičnu politiku, a 15. travnja Odbor je i konstituiran (v. Informacija 1986b: 4; Koprivnjak 1988). „Predsjedničko je mjesto ponuđeno tucetu lingvista, društveno-političkih i drugih javnih radnika, no nitko od njih ponudu nije prihvatio“ (Pavičić 1988). U Odbor su, za predsjednicu je izabrana Mira Kermek, na četiri godine „imenovani istaknuti društveno-politički radnici i stručnjaci za pitanja jezika i jezične politike iz organizacija, organa i udruženja za područje znanosti, kulture, obrazovanja i informiranja“ (Jelovac 1988).

Prema internom partijskom dokumentu s početka 1988. dio pojedinaca koji je pristao „da radi u Odboru u posljednje vrijeme pokazuje znake kolebanja“ jer se stekao „određeni utisak a i očekivanje u javnosti da bi njegova funkcija trebala biti vezana za aktualne ustavne promjene naziva jezika, maltene arbitraža o tome“ (Informacija 1988: 16).

Dovršetak *Rječnika hrvatskosrpskoga književnog jezika*, što je u drugoj polovici 1970-ih sporadično nagovještavan u sekretarijatu (ministarstvu) prosvjete i kulture,⁵⁰ Predsjedništvo CK SKH aktualiziralo je koncem 1985. godine kao važan izdavački projekt. U 12. točki *Programa mjera* stoji: „ponovo ispitati mogućnosti da se nastavi rad na dovršenju Rječnika hrvatskosrpskog jezika, na kojem je Matica hrvatska 1970. godine prekinula rad i raskinula suradnju s Maticom srpskom“. S tim u vezi tadašnji komitet (ministarstvo) prosvjete i kulture, koji je određen kao „nosilac zadatka“, poduzeo se koordinacijskih poslova u okviru kojih su Školska knjiga (Zagreb) i Matica srpska (Novi Sad) u svibnju 1987. utvrdile „osnovne principe međusobne suradnje“, među ostalim i rok dovršenja latiničnog izdanja 1. kolovoza 1991. „pod uvjetom da se obave sve pripremne radnje“ te „osiguraju posebni izvori financiranja mimo redovnog načina izdavanja stručnih i znanstvenih knjiga“ (Informacija 1988: 7).⁵¹ Nije poznato jesu li ispunjeni (pred)uvjeti, vjerojatno nisu, no činjenica jest da *Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika* nikada nije dovršen.

Predsjedništvo CK SK Hrvatske u prosincu 1985. godine, kako je objašnjavao Stipe Šušvar na ovdje spominjanoj sjednici Komisije CK SKJ za idejno-politička pitanja u oblasti međunacionalnih odnosa, „čvrsto [je] odlučilo da se predloži promjena ustavnog člana o jeziku i samo sebe obavezalo da će, kada ustavne promjene dođu na red, to predložiti Ustavnoj komisiji Sabora“ (Šušvar 1988a: 181).⁵² U trećoj točki *Programa mjera* utvrđeno je:

Preispitati član 138. stav 1. Ustava SR Hrvatske i predložiti njegovu izmjenu, tako da se u pogledu naziva jezika koji je u javnoj upotrebi u SR Hrvatskoj otkloni svaka dvosmislenost. Izmjeni toga člana Ustava SR Hrvatske trebalo bi pristupiti u sklopu promjena Ustava SRH na osnovu „Kritičke analize funkcioniranja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja“.

Nosilac zadatka: Ustavna komisija Sabora SR Hrvatske

Predsjedništvo CK SKH će neposredno brinuti o realizaciji ovog zaključka.

Premda u formulaciji te čvrste odluke Predsjedništvo nije preciziralo što znači otklanjanje dvosmislenosti u pogledu naziva jezika, njezina provedba ciljala je na brisanje

⁵⁰ Stipe Šušvar, tada sekretar (ministar) prosvjete i kulture, govorio je 1976. na sjednici Komisije za jezična pitanja pri Republičkom sekretarijatu za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu o tome da bi bilo „neophodno da se završi latinično izdanje rječnika hrvatskosrpskog književnog jezika“, što bi Komisija „trebala sa svoje strane inicirati“ (Šušvar 1988a: 176). Dvije godine poslije na sjednici Komisije izdavaču *Rječnika*, Nakladnom zavodu Matice hrvatske, „sugerirano je da se rad na Rječniku ubrza“ (Pavičić 1978), a 1980. neki su se članovi Komisije raspitivali o nastavljanju rada na *Rječniku* – „Zaključeno je da će se o tome još raspravljati“ (Pavičić 1980).

⁵¹ U srpnju 1986. u Novom Sadu postignuta je suglasnost s Maticom srpskom „u suradnji na realizaciji ovog projekta“ (Informacija 1987: 4). Dogovoreno je u svibnju 1987. da Školska knjiga bude izvršni izdavač, a uz Maticu srpsku suizdavači Svjetlost (Sarajevo) i Globus (Zagreb).

⁵² Na sjednici Predsjedništva CK SKH u prosincu 1986. Šušvar je govorio s tim u vezi da je treća točka *Programa mjera* „najteži i najosjetljiviji zadatak“ (Sjednica 1986d: X/1).

lingvonima *hrvatski književni jezik* iz ustavnog teksta. Da je tomu tako, potvrđeno je kada su ustavne promjene došle na red u svibnju 1987.⁵³ Tada je Predsjedništvo SR Hrvatske podnijelo prijedlog da se pristupi promjeni Ustava SR Hrvatske, a u njega je – u skladu sa zaključkom Predsjedništva CK SKH, što nigdje nije spomenuto!⁵⁴ – ugrađena izmjena ustavne odredbe, odnosno promjena naziva jezika:

U Socijalističkoj Republici Hrvatskoj u javnoj je upotrebi hrvatski književni jezik – standardni oblik narodnog jezika Hrvata i Srba u Hrvatskoj, koji se naziva hrvatski ili srpski (Ustav 1974: st. 1. čl. 138).

Autentični tekstovi saveznih zakona i drugih saveznih propisa i općih akata donose se i objavljuju u službenom listu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije na hrvatskom književnom jeziku, latinicom (Ustav 1974: čl. 293).

U skladu s načelom ravnopravnosti hrvatskoga i srpskog naroda i u cilju da se naziv jezika koji je u javnoj upotrebi u SR Hrvatskoj uskladi s činjenicom da je jezik kojim govore Hrvati, Srbi, Muslimani i Crnogorci jedan jezik, ustavnom odredbom treba definirati da je u SR Hrvatskoj u javnoj upotrebi hrvatski ili srpski jezik, standardni oblik narodnog jezika Hrvata i Srba u Hrvatskoj, koji se naziva i hrvatsko-srpski, odnosno srpsko-hrvatski (v. Prijedlog 1987: 8).

Autonomna odluka hrvatskoga partijskog vodstva o promjeni ustavne jezične odredbe kongruentna je s imperativnim zahtjevom isticanim poslije na međupartijskim radnim dogovorima o unificiranju ustavnih formulacija u republikama i pokrajinama na „srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom, hrvatskom ili srpskom govornom području“. U početnom, pripremnom razdoblju ustavnih promjena vlast u Hrvatskoj predložila je

⁵³ Tjednik *Danas* u kraćem komentaru prijedloga Predsjedništva SRH bilježi da se o ustavnoj jezičnoj odredbi „u posljednjih godinu i pol dana potrošilo mnogo riječi u raspravama koje se nisu baš mogle uvijek podičiti trezvenošću, objektivnošću i konstruktivnošću [...] kriza jugoslavenskog zajedništva nije mimoišla ni jezični kompleks [...]“ (Danas 1987). Okidač za rasprave o nazivu jezika u Ustavu SR Hrvatske jest prijedlog Božidara Pasarića upućen 5. siječnja 1985. Ustavnom sudu Jugoslavije da se preispita st. 1. čl. 138. Ustava SR Hrvatske, odnosno odluka Suda u rujnu 1985. da će prihvatiti u inicijativu te ocijeniti jesu li odredbe Ustava SRH o upotrebi jezika u suprotnosti s Ustavom SFRJ (Vjesnik 1985; Balen 1985). Nakon toga naziv jezika u ustavnoj odredbi postupno postaje neizostavno pitanje u intervjuima, redakcijskim i autorskim člancima, u pismima čitalaca itd. Među tim prvim tekstovima, objavljenim do konca 1985. godine, jesu oni objavljeni u tjedniku *Danas* (v. Božić 1985; Pranjić 1985; Škiljan 1985; Bjelanović 1985).

⁵⁴ Predsjedništvo CK SKH u *Stavovima o aktualnim pitanjima jezične politike* vjerojatno hotimice ne spominje izričito promjenu ustavne odredbe, a kada su javnosti u prosincu 1985. prezentirane „planirane mjere praktične jezične politike“, prešućena je treća točka *Programa mjera*, dokumenta koji nije u cijelosti bio dostupan javnosti. Inicijativa promjene ustavne jezične odredbe formalno je pripala Predsjedništvu SR Hrvatske, no pažljiviji čitatelji novina mogli su zaključiti i prije negoli je objavljen prijedlog Predsjedništva SRH (v. Šuvar 1987b; Vjesnik 1987c), a i nekoliko mjeseci nakon toga (v. Štajduhar 1987), da je stvarni inicijator promjene Predsjedništvo CK SKH. Kada se zahuktala rasprava o ustavnim promjenama, o tome su kao samorazumljivoj činjenici govorili i (aktualni i bivši) članovi Predsjedništva (v. Žuvela 1988b; Šuvar 1988b).

novi tekst ustavne odredbe koji se od aktualne jezične odredbe razlikuje po nazivu jezika. U prijedlog su dakle ugrađeni nazivi (s korekcijama, pisanje s crticom) koji cirkuliraju u dokumentima partijskih radnih dogovora – *hrvatski ili srpski, hrvatsko-srpski, srpsko-hrvatski*, ali tekst nije oblikovan prema modelu ustavne odredbe (v. odjeljak 3.1.) u kojoj se jezik naziva *srpskohrvatski/hrvatskosrpski*. Uzimajući u obzir samo naziv jezika, može se prihvatiti interpretacija novinara beogradske *Politike* da je taj prijedlog jezične odredbe „blizak onome do kojega se stiglo u zaključcima poznatih zagrebačkih skupova posvećenih jeziku“ (Dautović 1987). No sa svakom novom promjenom prijedloga amandmanskog teksta – sa svakom promjenom naziva jezika – što će se događati u procesu ustavnih promjena u Hrvatskoj, jezična odredba bit će sve udaljenija od prijedloga koji je zagovaran na međurepubličkim radnim dogovorima.

Od druge je polovice 1987. godine tema „promjena ustavne formulacije jezika“, kad je posrijedi jezična problematika, „u žiži javnosti“, „ne silazi sa stranica štampe“. Hrvatskom partijskom vodstvu početkom 1988. bio je posve jasno predložen većinski stav hrvatske javnosti, i znanstvenih institucija i pojedinaca, da „sadašnju odredbu Ustava SRH u vezi s jezikom i njegovim nazivom ne treba mijenjati“ (Informacija 1988: 19). Tadašnji stav Predsjedništva CK SKH u vezi s ustavnom formulacijom naziva jezika bio je sljedeći:

Što se tiče ustavne formulacije naziva jezika, Predsjedništvo CK SKH ocjenjuje da se ni u kojem obliku ne smije onemogućavati i ometati procedura ustavnih promjena koju je iniciralo Predsjedništvo SR Hrvatske i s njom se suglasio Sabor SR Hrvatske. Stavovi Predsjedništva CK SKH o jezičnoj politici obvezuju članove SK da stvaraju uvjete i sudjeluju u demokratskoj raspravi o ustavnim promjenama, kako bi se snagom argumenata izborili za formulaciju naziva jezika, koju će prihvatiti većina stanovništva, odnosno većina pripadnika svih naroda i narodnosti u SR Hrvatskoj. (Zapisnik 1988: 6)⁵⁵

Partijsko vodstvo unatoč većinskom stavu javnosti nije odustalo od toga da se u sklopu ustavnih promjena izmijene i jezične odredbe. U prosincu 1988. u *Nacrt amandmana XXVII do LII na Ustav Socijalističke Republike Hrvatske* ugrađena su i dva jezična – Amandman XLI. i Amandman XLVI. U njima se jezik više ne naziva trojako (*hrvatski ili srpski, hrvatsko-srpski, srpsko-hrvatski*) kao u početnom prijedlogu, nego samo – *hrvatski ili srpski*. Ostavljamo ovdje po strani činjenicu da se amandmanom regulira *službena*, a Ustavom SRH *javna* upotreba jezika.

⁵⁵ Mladen Žuvela, član Predsjedništva CK SKH zadužen za jezičnu politiku, početkom 1988. u vezi s ustavnom jezičnom odredbom tumači da Predsjedništvo „nije reklo kakve će to promjene biti“, da se na razini Jugoslavije poduzimaju aktivnosti „da se ide prema ujednačavanju ustavnih formulacija“, no da se ne mora „postići apsolutno istovjetna formulacija, nego da se ide prema zbližavanju“ (Žuvela 1988a); u razgovoru za *Danas* objašnjava da je stvar „političke procjene, stvar je javne rasprave hoće li se ustavna formulacija o nazivu jezika izmijeniti ili neće“ (Žuvela 1988b: 35).

Amandman XLI

1. U Socijalističkoj Republici Hrvatskoj u službenoj je upotrebi hrvatski ili srpski jezik.
2. Točkom 1. zamjenjuje se stav 1. člana 138. Ustava.

Amandman XLVI [njime se zamjenjuje čl. 293. Ustava SRH]

1. Autentični tekstovi saveznih zakona i drugih saveznih propisa i općih akata donose se i objavljuju u službenom listu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije na hrvatskom ili srpskom jeziku, latinicom. (v. Nacrt 1988: 12, 14).

U javnoj raspravi o ustavnim amandmanima od 8. prosinca 1988. do 10. veljače 1989. najviše je pozornosti stručne i šire javnosti izazvao jezični amandman, a s njim u vezi oblikovala su se tri stava. Većinski da se postojeća formulacija ne mijenja; vrlo jak, ali manjinski stav da ne valja ni postojeća ni amandmanska formulacija; izrazi- to manjinski stav kojim se bespogovorno prihvaća sadržaj XLI. amandmana (Lendvaj 1989).⁵⁶ Nakon javne rasprave utvrđen je *Prijedlog amandmana XXVII do LIII na Ustav Socijalističke Republike Hrvatske s obrazloženjem*, pa tako i prijedlog amandmanskog teksta o službenoj upotrebi jezika. Međutim uzimajući očito u obzir rezultat javne rasprave – ili pod pritiskom javnosti – temeljito je izmijenjen amandmanski tekst, odnosno utvrđeni prijedlog Amandmana XLI. približio se aktualnoj ustavnoj odredbi koju je trebao zamijeniti. To u prvom redu znači da je u tekst jezične odredbe vraćen naziv *hrvatski književni jezik*, ali *hrvatski ili srpski* ostaje „primaran“ naziv jezika. U jezičnim amandmanima *hrvatski ili srpski* jest u službenoj upotrebi (taj službeni *hrvatski ili srpski* naziva se i *hrvatski književni jezik*), na *hrvatskom ili srpskom* donose se i objavljuju zakoni. U članku Ustava SRH (1974) jest drugačije (uz to je i različit status jezika – službeni/javni): u javnoj je upotrebi *hrvatski književni jezik*, na *hrvatskom književnom jeziku* donose se i objavljuju zakoni.

Amandman XLI

U Socijalističkoj Republici Hrvatskoj u službenoj je upotrebi hrvatski ili srpski jezik, standardni oblik narodnog jezika Hrvata i Srba u Hrvatskoj, koji se naziva i hrvatski književni jezik, a koji je i književni jezik Srba u Hrvatskoj.

Amandman XLVI, t. 1

1. Autentični tekstovi saveznih zakona i drugih saveznih propisa i općih akata donose se i objavljuju u službenom listu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije na hrvatskom ili srpskom jeziku, latinicom [...] (v. Prijedlog 1989: 7, 9).

⁵⁶ Tako je rezultat javne rasprave sazeo Milivoj Solar, tadašnji sekretar (ministar) prosvjete i kulture SR Hrvatske, na sjednici Odbora za jezičnu politiku RK SSRNH. Na samoj pak sjednici članovi Odbora ni nakon četiri sata nisu se složili ni oko jednog amandmanskog prijedloga (Lendvaj 1989).

Komisija Sabora SR Hrvatske za ustavna pitanja intervenirala je u tekst *Prijedloga amandmana*, među ostalim i u amandman o službenoj upotrebi jezika, prije negoli su amandmani dospjeli na saborsko izjašnjavaње. U završnoj inačici Amandmana XLI. napravljena je tek jedna kozmetička dorada – *odnosno* namjesto *a koji je i*.

U Socijalističkoj Republici Hrvatskoj u službenoj je upotrebi hrvatski ili srpski jezik, standardni oblik narodnog jezika Hrvata i Srba u Hrvatskoj, koji se naziva i hrvatski književni jezik, odnosno književni jezik Srba u Hrvatskoj (Amandmani 1989: 6).

Saborskim zasjedanjem 20. i 21. lipnja 1989. završen je dvogodišnji rad na ustavnoj reformi usvajanjem amandmana XXVII. do LIII. na Ustav SR Hrvatske. Na sjednicama saborskih vijeća najviše je vremena potrošeno na raspravu o XLI. amandmanu, no u konačnici su se „saborska predviđanja o ishodu cijeloga posla“ pokazala točnim – amandman o jeziku je odbačen (Vjesnik 1989: 1).⁵⁷ Iz usvojenog su amandmanskog teksta brisani XLI. i XLVI. amandman, što znači da su ostale nepromijenjene jezične odredbe Ustava SR Hrvatske (1974, st. 1 čl. 138, čl. 293).

Odbacivanjem jezičnih amandmana „s dnevnog reda javnosti“, kako navodi *Vjesnikov* komentator, „skinuta [je] sporna točka koja je pune četiri godine izazivala nespokojstvo u društvenom životu hrvatske i jugoslavenske javnosti“ (Pavičić 1989). Drugim riječima, odbacivanjem jezičnih amandmana u lipnju 1989. okončan je proces započet partijskom inicijativom s kraja 1985. godine da se preispita i izmijeni jezična ustavna odredba. Rasprava o jezičnoj odredbi u drugoj polovici 1980-ih potvrđuje je vrlo izražene raslojenosti partijskog članstva među kojim je došlo do temeljne podjele na *branitelje* aktualne ustavne odredbe i njezine *rušitelje*, koji su se opet razlikovali po svojim prijedlozima ustavnog naziva jezika.⁵⁸ Činjenica da Predsjedništvo CK SKH u jednostranačkom političkom sustavu, u kojemu je Savezu komunista bio zajamčen monopol, u konačnici nije uspjelo u

⁵⁷ Zastupnici tada trodomnog Sabora izjašnjavali su se o Amandmanu XLI. koji je uobličila Komisija Sabora, ali i o amandmanima na taj amandman. Na Društveno-političkom vijeću i na Vijeću općina nije postignuta suglasnost ni oko jednog prijedloga (jedni su prihvaćali prijedlog Komisije, drugi su se protivili mijenjanju postojeće odredbe, treći predlagali nove formulacije), a Vijeće udruženo rada premoćnom većinom izjasnilo se da se predloženi amandman Komisije Sabora ne prihvati, odnosno da i dalje na snazi bude postojeća ustavna odredba (v. Vjesnik 1989: 6). Saborska vijeća na koncu su prihvatila usuglašeni tekst u kojem u vezi s jezičnim amandmanom stoji i: „Polazeći od činjenice da u ovom trenutku nije predložena ni jedna nova ustavna odredba o jeziku koja bi, uz neophodnu opću podršku, još potpunije i bolje izrazila ravnopravnost Hrvata, Srba i pripadnika svih ostalih naroda i narodnosti koji žive u SR Hrvatskoj Sabor SR Hrvatske opredjeljuje se za neprihvatanje predloženog Amandmana XLI. na republički Ustav, tj. opredjeljuje se za to da se za sada ne izmijeni član 138. stav 1. Ustava SR Hrvatske“ (Amandmani 1989: 22).

⁵⁸ Članovi Predsjedništva CK SKH bili su posve svjesni i znatno prije negoli je službeno započela javna rasprava o ustavnim promjenama da „članovi Saveza komunista u svojoj društvenoj aktivnosti ne uvažavaju Stavove Predsjedništva CK SKH“, tj. da se protive izmjeni postojeće ustavne odredbe, npr. akademik Milan Moguš na sjednici Aktiva Saveza komunista JAZU (v. Žuvela 1988a). Tada je

svojoj namjeri da se izmijeni ustavna odredba o hrvatskom književnom jeziku može se žurnalističkim rječnikom opisati kao posvemašnji politički debakl.⁵⁹

7. Zaključak

Predsjedništvo CK SKH u skladu sa svojim dokumentima iz prosinca 1985. poduzelo se organiziranja međurepubličkih partijskih dogovora koji su ciljali na uspostavu mehanizma koordiniranoga jezičnog planiranja na području „srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog, hrvatskog ili srpskog jezika“. Javnosti predočeni *Zaključci radnog dogovora* na naslovnici *Vjesnika*, koji je tada glavni hrvatski politički dnevnik, pozdravljeni su kao „odgovor svima onima koji nerijetko špekuliraju s povremenim realnim eskalacijama hrvatskog nacionalizma i separatizma“. No ubrzo nakon objavljivanja *Zaključaka*, koji „otvaraju neslućene mogućnosti potrebnog nam komunikacijskog i civilizacijskog prožimanja“ (Šošić 1986), hrvatsko partijsko vodstvo suočeno je s činjenicom da u ispunjavanju zacrtanih jezičnopolitičkih ciljeva ne može računati na suradnju hrvatskih jezikoslovaca. Umjesto očekivane brze verifikacije jezičnopolitičkih dokumenata na samu početku dolazi do zastoja u provedbi zagrebačkih zaključaka. Premda javnost nije bila obaviještena o zastoju u partijskim redovima, o tome da nisu verificirani zaključci zagrebačkih razgovora, do konca 1986. bilo je jasno „između redaka (a ponegdje i u recima“ novinskih tekstova (Štajduhar 1986b: 30) da se jezičnopolitički balon *neslućenih mogućnosti* uglavnom ispuhao. Predsjedništvo CK SKH dospjelo je u procijep između preuzetih obveza proizišlih iz međurepubličke partijske suradnje i nemoći da samo učini išta bez suradnje hrvatskih jezikoslovaca. U internim partijskim dokumentima samo sebe samokritično podsjeća na preuzete obveze, no ne čini ništa konkretno da se proces verifikacije temeljnih dokumenata proizišlih iz međurepubličkih dogovora dovrši. Među članovima Predsjedništva CK SKH prevladao je stav, koji se može iščitati početkom 1988. iz tadašnjeg tiska, da Predsjedništvo „kao političko tijelo“ može prosuđivati „u stvarima koje se tiču struke“ samo onda „ako struka da svoje mišljenje“ (Žuvela 1988b: 35). Ostavljamo ovdje po strani pitanje jesu li takav stav dijelili svi članovi partijskog vodstva, odnosno jesu li o tome vodili računa i u prosincu

naime u lipnju 1986. na spomenutoj sjednici dobro iščitao iz *Stavova o aktualnim pitanjima jezične politike* da Predsjedništvo CK SKH planira, premda to eksplicite ne spominje, izmijeniti ustavnu jezičnu odredbu (v. Moguš 1987).

⁵⁹ Sastav Predsjedništva CK SKH (1982–1986) koje je odlučilo u prosincu 1985. da se izmijeni jezična odredba nije jednak sastavu Predsjedništva CK SKH (1986–1989) u mandatu kojega dolazi do ustavnih promjena.

⁶⁰ U oblikovanju jezičnopolitičke platforme u CK SKH ključnu su ulogu u 1980-ima imali članovi Predsjedništva zadušeni za „ideološki sektor“, „idejni i teorijski rad“, među njima izdvajaju se Celestin Sardelić, Mladen Žuvela i, posebice, Stipe Šušar. Na pitanje dobro upućene novinark Meri Štajduhar izdvaja li se Stipe Šušar od drugih po svojim stavovima Mladen Žuvela odgovara: „Njegovo mišljenje je kao i mišljenje svakog drugog. Ali u nečemu se on stvarno razlikuje: prije svega, češće o tome govori, a i šire: uvijek nešto objašnjava. Po tome se stvarno razlikuje od svih nas“ (Žuvela 1988b: 36).

1985.⁶⁰ Predsjedništvo CK SKH, po svemu sudeći, nije verificiralo ni *Zaključke radnog dogovora* ni elaborat *Aktualni problemi*, ali je na koncu uz krupne redaktorske zahvate prihvatilo „predlog Stavova i zaključaka“, svojevrsan izvadak neobavljenih zadataka iz *Zaključaka radnog dogovora*.⁶¹

Na osnovi dostupne arhivske građe ne može se utvrditi je li dovršena interna procedura usuglašavanja i verificiranja „predloga Stavova i zaključaka“, odnosno je li Predsjedništvo CK SK Jugoslavije ikada održalo planiranu sjednicu o „aktuelnim idejno-političkim pitanjima ostvarivanja jezičke politike i zadacima Saveza komunista“. Uzimajući u obzir širi politički i društveni kontekst desetljeća „raspada SKJ i Jugoslavije“ (v. Radelić 2006: 489–598), utemeljeno se može pretpostaviti da do toga nikada nije došlo.⁶² Čak i da je „predlog Stavova i zaključaka“ na koncu – to znači do početka izvanrednog 14. kongresa SKJ u siječnju 1990. – proguran kroz dugi birokratski partijski tunel kao dokument Predsjedništva CK SK Jugoslavije, posrijedi bi bio tekst kojega su riječi ostale mrtvo slovo na papiru. Nije dovršeno izdavanje latinične inačice rječnika Matice hrvatske i Matice srpske, ništa nije učinjeno u vezi s izradom zajedničke terminologije. Nisu ostvareni ključni ciljevi: izrada jednoga pravopisnog priručnika za potrebe četiriju socijalističkih republika, a u ustavima tih republika „srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog, hrvatskog ili srpskog jezičnog područja“ nisu unificirane jezične odredbe.

Izvori

Amandmani 1989 = Usvojeni Amandmani na Ustav SR Hrvatske. *Delegatski vjesnik Skupštine SFRJ i Sabora SRH* 473 (29. 6. 1989)

CK SK CG 1987 = 33. sjednica Predsjedništva CK SK Crne Gore, 11. 5. 1987, Državni arhiv Crne Gore, Odsjek za istoriju radničkog pokreta u Podgorici, Predsjedništvo CKSK Crne Gore, kutija 30–34.

CK SKJ 1987 = Informacija o daljim zadacima u jezičkoj politici; Stavovi i zaključci o aktuelnim pitanjima jezičke politike na srpskohrvatskom jezičkom području [CK SKJ – Predsedništvo, Sektor za idejni i teorijski rad, Beograd, 16. oktobar 1987], HR-HDA-1220, Pov. D-4540 (Predsjedništvo CK SKH).

Dogovor 1987 = Radni dogovor o jezičnoj politici s predstavnicima CK SK BiH, Crne Gore, Hrvatske i Srbije te PK SK Kosova i Vojvodine, 18. 2. 1987, magnetofonski zapisnik, HR-HDA-1220, Pov. D-4312 (Predsjedništvo CK SKH).

⁶¹ Mladen Žuvela objašnjavao je neprecizno, braneći se od novinarkine formulacije „Zaključci vise u zraku“, da je u prihvaćenom radnom materijalu Predsjedništva CK SKJ, dakle u „predlogu Stavova i zaključaka“, „velik dio načelnih programskih stavova“ preuzet iz *Zaključaka* (Žuvela 1988b: 35).

⁶² Brborić je na tribini Savezne konferencije SSRNJ posvećenoj „kulturi i jeziku u sklopu ustavnih promjena“ u ožujku 1988. ustvrdio: „zamrli su i partijski razgovori oko aktualnih jezičnih pitanja, posebno oni koji su inicirani u stručno-političkim razgovorima u Zagrebu 1986. godine“ (Stojanović 1988).

Dopis 1986 = [Dopis predsjednika Komisije za jezična pitanja prof. dr. Vladimira Anića i predsjednika Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu Božidara Gagre Predsjedništvu Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, 13. 5. 1986], HR-HDA-1220, Pov. D-4239 (Predsjedništvo CK SKH).

Elaborat 1986a = Aktuelni problemi jezika i jezičke politike na srpskohrvatskom/hrvatsko-srpskom govornom području, Zagreb, marta 1986, HR-HDA-1220, Pov. D-4233 (Predsjedništvo CK SKH).

Elaborat 1986b = Aktualni problemi jezika i jezične politike na srpskohrvatskom/hrvatsko-srpskom, hrvatskom ili srpskom govornom području, Zagreb, aprila 1986. godine, HR-HDA-1220, Pov. D-4239 (Predsjedništvo CK SKH).

Informacija 1986a = Informacija o ostvarivanju Stavova i Programa mjera Predsjedništva CK SK Hrvatske u oblasti jezične politike [Radna grupa Predsjedništva CK SKH, travanj 1986], HR-HDA-1220, Pov. D-4233 (Predsjedništvo CK SKH).

Informacija 1986b = Informacija o ostvarivanju Stavova i Programa mjera Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske u oblasti jezične politike [Radna grupa Predsjedništva CK SKH, studeni 1986], HR-HDA-1220, Str. pov. D-4285 (Predsjedništvo CK SKH).

Informacija 1987 = Informacija o radu organa uprave na provođenju Stavova Predsjedništva CK SKH o aktualnim pitanjima jezične politike i prijedlozi za program aktivnosti u 1987. [Izvršno vijeće Sabora SR Hrvatske, ožujak 1987], HR-HDA-1220, Str. pov. D-4539 (Predsjedništvo CK SKH).

Informacija 1988 = Informacija o aktivnostima na provođenju Stavova i Programa mjera Predsjedništva CK SKH o jezičnoj politici u 1987. godini [Radna grupa Predsjedništva CK SKH, 8. 1. 1988], HR-HDA-1220, Str. pov. D-4539 (Predsjedništvo CK SKH).

Nacrt 1988 = Nacrt amandmana XXVII do LII na Ustav Socijalističke Republike Hrvatske. *Delegatski vjesnik Skupštine SFRJ i Sabora SRH* 451 (10. 12. 1988).

Pregled 1986 = Pisanje javnih glasila (i nekih časopisa) o jezičnoj problematici nakon donošenje Stavova Predsjedništva CK SKH i radnih dogovora predstavnika republičkih i pokrajinskih rukovodstava SK [Sektor za informiranje, propagandu, izdavačku djelatnost i kulturu CK SKH, 5. 12. 1986], HR-HDA-1220, Pov. D-4312 (Predsjedništvo CK SKH).

Prijedlog 1987 = Prijedlog [Predsjedništva SR Hrvatske] da se pristupi promjeni Ustava Socijalističke Republike Hrvatske. *Delegatski vjesnik Skupštine SFRJ i Sabora SRH* 379 (24. 5. 1987).

Prijedlog 1989 = Prijedlog amandmana XXVII do LIII na Ustav Socijalističke Republike Hrvatske s obrazloženjem. *Delegatski vjesnik Skupštine SFRJ i Sabora SRH* 465 (27. 4. 1989).

Prijedlozi 1985 = Prijedlozi praktičnih mjera u oblasti jezične politike [Predsjedništvo CK SKH], HR-HDA-1220, Str. pov. D-4094 (Predsjedništvo CK SKH).

Program 1985 = Program mjera u oblasti jezične politike usvojen na sjednici Predsjedništva Centralnog komiteta SKH 2. 12. 1985. godine, HR-HDA-1220, Str. pov. D-4094 (Predsjedništvo CK SKH).

- Rezime 1987 = Rezime rasprave vođene na radnom dogovoru o jezičnoj politici, 18. 2. 1987, HR-HDA-1220, Pov. D-4312 (Predsjedništvo CK SKH).
- Sjednica 1986a = 191. sjednica Predsjedništva CK SK Hrvatske, 21. 4. 1986, magnetofonski zapisnik, HR-HDA-1220, Pov. D-4233 (Predsjedništvo CK SKH).
- Sjednica 1986b = 193. sjednica Predsjedništva CK SK Hrvatske, 28. 4. 1986, magnetofonski zapisnik, HR-HDA-1220, Str. pov. D-4235 (Predsjedništvo CK SKH).
- Sjednica 1986c = 197. sjednica Predsjedništva CK SK Hrvatske, 14. 5. 1986, magnetofonski zapisnik, HR-HDA-1220, Pov. D-4239 (Predsjedništvo CK SKH).
- Sjednica 1986d = 25. sjednica Predsjedništva CK SKH, 8. i 10. 12. 1986, magnetofonski zapisnik, HR-HDA-1220, Str. pov. D-4285 (Predsjedništvo CK SKH).
- Sjednica 1987 = 75. sjednica Predsjedništva CK SKH, 28. 12. 1987, magnetofonski zapisnik, HR-HDA-1220, Pov. D-4414 (Predsjedništvo CK SKH).
- Sjednica 1988a = 78. sjednica Predsjedništva CK SKH, 18. 1. 1988, skraćeni zapisnik, HR-HDA-1220, Str. pov. D-4539 (Predsjedništvo CK SKH).
- Sjednica 1988b = 79. sjednica Predsjedništva CK SKH, 25. 1. 1988, magnetofonski zapisnik, HR-HDA-1220, Pov. D-4540 (Predsjedništvo CK SKH).
- Stavovi 1985 = Stavovi o aktualnim pitanjima jezične politike [Predsjedništva CK SKH od 2. prosinca 1985. godine]. *Oko* 359 (19. 12. 1985. – 2. 1. 1986): 3.
- Stavovi 1987 = Stavovi s radnog dogovora o jezičnoj politici održanog 18. veljače 1987. godine (Prijedlog), HR-HDA-1220, Pov. D-4312 (Predsjedništvo CK SKH).
- Stavovi 1988 = Stavovi Predsjedništva CK SKH o radnom materijalu Sektora CK SKJ za idejno-teorijski rad o „Aktualnim idejno-političkim pitanjima ostvarivanja jezične politike i zadacima Saveza komunista“, 25. 1. 1988. HR-HDA-1220, Str. pov. D-4539 (Predsjedništvo CK SKH).
- Ustav 1974 = Ustav Socijalističke Republike Hrvatske. *Narodne novine* 8 (22. 2. 1974).
- Zaključci 1986 = Zaključci radnog dogovora predstavnika centralnih komiteta SK Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske i Srbije i pokrajinskih komiteta SK Kosova i Vojvodine o aktualnim problemima jezika i jezične politike na srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom, hrvatskom ili srpskom govornom području [U Zagrebu, 18. aprila 1986. godine]. *Oko* 368 (24. 4. – 8. 5. 1986): 7, 11.
- Zapisnik 1985 = Skraćeni zapisnik sa 171. sjednice Predsjedništva CK SKH od 2. 12. 1985. godine, HR-HDA-1220, Str. pov. D-4094 (Predsjedništvo CK SKH).
- Zapisnik 1986 = Izvod iz skraćenog zapisnika sa 25. sjednice Predsjedništva CK SKH od 8. prosinca 1986. godine, HR-HDA-1220, Str. pov. D-4285 (Predsjedništvo CK SKH).
- Zapisnik 1988 = Skraćeni zapisnik sa 78. sjednice Predsjedništva CK SKH od 18. 1. 1988. godine, HR-HDA-1220, Str. pov. D-4539 (Predsjedništvo CK SKH).

Literatura

- Anić, Vladimir. 1986. Izdisanje u vjeri u nadahnuće. Razgovarala Meri Štajduhar. *Danas*, 219 (29. 4. 1986), 33–35.
- Balen, Mladen. 1985. Sporni član 138. *Danas*, 185 (3. 9. 1985), 57–58.
- Bjelanović, Živko. 1985. Jezik je nevin. Razgovarala Jasmina Kuzmanović. *Danas*, 188 (24. 9. 1985), 19–21.
- Božić, Mirko. 1985. Ne živimo od danas do sutra. Razgovarala Meri Štajduhar. *Danas*, 196 (19. 11. 1985), 47–50.
- Brborić, Branislav. 1986. Krugovi preklapanja. Razgovarala Meri Štajduhar. *Danas*, 226 (17. 6. 1986), 35–38.
- Brborić, Branislav. 2000. *O jezičkom raskolu. (Sociolingvistički ogledi I)*. Beograd – Novi Sad: CPL – Prometej.
- Cvetković-Sander, Ksenija. 2011. *Sprachpolitik und nationale Identität im sozialistischen Jugoslawien (1945-1991). Serbokroatisch, Albanisch, Makedonisch und Slowenisch*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Danas 1987 = Naziv jezika. *Danas*, 275 (26. 5. 1987), 29.
- D[autović], S[ava]. 1987. Promene u nazivu jezika u Hrvatskoj. *Politika*, 26452 (28. 5. 1987), 12.
- Dautović, Sava. 1986. Zagrebačka kritika „zagrebačkog dogovora“. *Nedeljne informativne novine*, 1845 (11. 5. 1986), 31.
- Dnevnik 1986 = Jedan jezik – zajednički posao. *Dnevnik*, 14398 (27. 11. 1986), 11.
- Jelovac, Milan. 1988. Radni hod jezika. *Oko*, 426 (14–28. 7. 1988), 3.
- Jukić, Marijana. 2014. Socijalistički savez radnog naroda Hrvatske – najmasovnija društveno-politička organizacija u socijalističkoj Hrvatskoj. *Arhivski vjesnik*, 57, 293–306.
- Karadžić, M. 1986. Bitan deo našeg jedinstva. *Politika*, 26333 (27. 1. 1987), 11.
- Komunist 1986 = Široka podrška stavovima o jeziku. *Komunist*, 1523 (16. 5. 1986), 22.
- Koprivnjak, Z. 1988. Više sredstava za socijalnu djelatnost. *Vjesnik*, 14555 (23. 3. 1988), 4.
- Lendvaj, Ana. 1989. Neriješena jezična križaljka. *Oko*, 441 (9–23. 2. 1989), 7.
- Mićanović, Krešimir. 2016. „Dometi jednog priručnika“. O Pravopisnom priručniku hrvatskoga ili srpskoga jezika Vladimira Anića i Josipa Silića. *Romanoslavica*, LII (2), 305–320.
- Moguš, Milan. 1987. Nekoliko napomena o „Stavovima o aktualnim pitanjima jezične politike“. *Forum*, 7–8, 149–153.
- Oslobođenje 1986 = Zajednički jezik – zajednička brigada. *Oslobođenje*, 13814 (4. 12. 1986), 7.
- Oslobođenje 1987a = Književnojezička politika obavezuje svakog. *Oslobođenje*, 14151 (10. 11. 1987), 1.

- Oslobođenje 1987b = Bogaćenje jezičkog zajedništva. *Oslobođenje*, 14187 (18. 12. 1987), 8.
- P[avičić], J[osip]. 1978. Novi pravopis – 1980. godine. *Vjesnik*, 11054 (2. 6. 1978), 5.
- P[avičić], J[osip]. 1980. Novi pravopis 1981. godine. *Vjesnik*, 11778 (10. 6. 1980), 4.
- P[avičić], J[osip]. 1986. Zajednički o zajedničkom jeziku. *Vjesnik*, 13868 (19. 4. 1986), 6.
- P[avičić], J[osip]. 1988. Sretno Odboru za jezik. *Vjesnik*, 13868 (24. 3. 1988), 7.
- Pavičić, Josip. 1989. Hrvatski jezik. *Vjesnik*, 15000 (22. 6. 1989), 5.
- Pavičić, Josip. 1990. Propast „zagrebačke nagodbe“. *Vjesnik*, 15193 [prilog *Panorama subotom* 600] (6. 1. 1990), 19.
- Pavić, Nino. 1986. Jezik zbližavanja, politika razumijevanja. *Vjesnik*, 13798 [prilog *Panorama subotom* 404] (8. 2. 1986), 6–7.
- Petrović, Radivoje; Čedić, Slavica. 1987. Protiv jezičkog nacionalizma, ali i birokratske manipulacije. *Politika*, 26661 (25. 12. 1987), 5.
- Politika 1986a = Čudna odustajanja. *Politika*, 26088 (23. 5. 1986), 11.
- Politika 1986b = Neprestana borba protiv nacionalizma. *Politika*, 26068 (3. 5. 1986), 6.
- Politika ekspres 1986 = Samo korak dalje. *Politika ekspres*, 8170 (4. 12. 1986), 2.
- Pranjić, Krunoslav. 1985. Nekolike napomene. *Danas*, 195 (12. 11. 1985), 47.
- Radelić, Zdenko. 2006. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991. Od zajedništva do razlaza*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest – Školska knjiga.
- Silić, Josip. 1986. Istog mišljenja. *Danas* 221 (13. 5. 1986): 44.
- Spehnyak, Katarina. 1984. Narodni front. *Povijesni prilozi*, 3 (1), 9–82.
- Stojanović, Momčilo. 1988. Ravnopravnost jezika. *Vjesnik*, 14554 (22. 3. 1988), 8.
- Šipka, Milan. 1986a. Briga cijelog društva. *Oslobođenje*, 13592 (23. 4. 1986), 8–9.
- Šipka, Milan. 1986b. Emocionalni naboj jezika. *Danas*, 222 (20. 5. 1986), 34–36.
- Škiljan, Dubravko. 1985. Kriza jezika ili jezik krize. Priredili Tito Bilopavlović i Meri Štajduhar. *Danas*, 186 (10. 9. 1985), 55–58.
- Školske novine 1985 = Mjere u jezičnoj politici. *Školske novine*, 40 (10. 12. 1985), 3.
- Šošić, Davor. 1986. O jeziku, konkretno. *Vjesnik*, 13870 (22. 4. 1986), 1.
- Štajduhar, Meri. 1986a. Složeni jezik složenog društva. *Danas*, 218 (22. 4. 1986), 36–37.
- Štajduhar, Meri. 1986b. Sjenka sumnje. *Danas*, 253 (23. 12. 1986), 29–31.
- Štajduhar, Meri. 1987. Jezik po ustavu. *Danas*, 296 (20. 10. 1987), 40–41.
- Šušar, Stipe. 1987a. Jezik vlasništvo naroda. *Borba* (Zagreb), 143–144 (23–24. 5. 1987), 10.
- Šušar, Stipe. 1987b. Antisocijalističke snage nemaju stvarnu šansu. *Vjesnik*, 14209 (2. 4. 1987), 5.
- Šušar, Stipe. 1988a. *Socijalizam i nacije*. Drugi svezak. Zagreb: Globus.

- Šušar, Stipe. 1988b. Stavove o jeziku provoditi cjelovito. *Komunist* (Zagreb), 1612 (29. 1. 1988), 10.
- Šušar, Stipe. 1989. *Nezavršeni mandat. Prvi tom: kakav socijalizam, kakva Jugoslavija?* [prir. Bubalo, Ratko; Predragović, Milenko]. Zagreb: Globus.
- Tomić, P. 1987. Jedan jezik četiri naroda. *Dnevnik*, 14737 (7. 11. 1987), 1.
- Vjesnik 1985 = Neustavne odredbe o jeziku? *Vjesnik*, 13659 (19. 9. 1985), 4.
- Vjesnik 1986 = Jezik – sredstvo zbližavanja. *Vjesnik*, 13795 (5. 2. 1986), 4.
- Vjesnik 1987a = J. P. Protiv manipulacije jezikom. *Vjesnik*, 14144 (27. 1. 1987), 11.
- Vjesnik 1987b = Podrška dogovorima o jeziku. *Vjesnik*, 14221 (14. 4. 1987), 3.
- Vjesnik 1987c = D. I. Mijenjati ustavne odredbe o jeziku. *Vjesnik*, 14181 (5. 3. 1987), 4.
- Vjesnik 1989 = Sporni amandmani [Sporna formulacija, Jezične podjele, Odbačen „jezični amandman“]. *Vjesnik*, 14999 (21. 6. 1989), 1, 6.
- Vučelić, Milorad; Luković, Miloš. 1986. Još jednom zajedno: jezik i politika. *Nedeljne informativne novine*, 1834 (27. 4. 1986), 34–35.
- Zbiljić, Dragoljub. 1986. Ime jezika u (ne)sporazumu. *Dnevnik*, 14298 (19. 8. 1986), 12.
- Žuvela, Mladen. 1988a. Jezik zbližavanja. *Slobodna Dalmacija*, 13367 (11. 2. 1988), 5.
- Žuvela, Mladen. 1988b. Pregrijavanje jezika. Razgovarala Meri Štajduhar. *Danas*, 313 (16. 2. 1988): 33–36.

„Zagreber Vereinbarung“. Sprachpolitik in Kroatien und Jugoslawien der 1980er-Jahre

Mitte der der 1980er-Jahre wurde auf Anstoß der Leitung der Bundes der Kommunisten Kroatiens der Versuch unternommen, eine „gemeinsame Sprachpolitik“ in vier von den damaligen sechs sozialistischen Teilrepubliken – Kroatien, Bosnien und Herzegowina, Montenegro und Serbien – der multinationalen und mehrsprachigen jugoslawischen Föderation zu institutionalisieren. Diese sprachpolitische Aktion, die auf eine Vereinheitlichung sprachlicher Bestimmungen in den Verfassungen der betreffenden Teilrepubliken abzielte, wird aufgrund veröffentlichter Dokumente sowie unveröffentlichter Materialien aus dem Kroatischen Staatsarchiv behandelt. Wäre sie gelungen, hätte sie die Tilgung der Bezeichnung *kroatische Literatursprache* aus der Verfassung der Sozialistischen Republik Kroatien von 1974 zur Folge gehabt. Weitere beabsichtigte Maßnahmen waren die Ausarbeitung einer einheitlichen Rechtschreibung der „serbokroatischen/kroatoserbischen, kroatischen oder serbischen Standardsprache (Literatursprache)“, die Wiederaufnahme der 1970 eingestellten Arbeit am *Wörterbuch der kroatoserbischen Literatursprache* und die Veröffentlichung einer „zeitgenössischen Grammatik der serbokroatischen/kroatoserbischen, kroatischen oder serbischen Standardsprache sowie anderer notwendiger Handbücher“. Bei der Darstellung der Vorgänge werden besonders die Einstellungen einzelner Teilnehmer der verschiedenen Arbeitstreffen – angesehener Politiker, Sprachwissenschaftler und Vertreter von Institutionen in den Bereichen der Wissenschaft, Kultur und Bildung – zu „aktuellen sprachlichen und sprachpolitischen Problemen im serbokroatischen/kroatoserbischen, kroatischen oder serbischen Sprachraum“ berücksichtigt. Schließlich werden die Umstände untersucht, unter welchen die „Zagreber Vereinbarung“ scheiterte, ehe sie überhaupt erreicht werden konnte.

Schlüsselwörter: Sprachpolitik, Bund der Kommunisten Kroatiens/Bund der Komunisten Jugoslawiens, „Serbokroatisch/Kroatoserbisch, Kroatisch oder Serbisch“, kroatische Literatursprache

